

Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΕΙΟΥ ΘΗΡΑΣ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ
ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΧΑΝΙΑ | ΙΟΥΝΙΟΣ 2018

Πολυτεχνείο Κρήτης
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών



Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΕΙΟΥ ΘΗΡΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΚΑΡΕΛΗ ΡΟΥΜΠΙΝΗ

ΕΠΙΒΛ.ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:
ΔΙΜΕΛΛΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

ΧΑΝΙΑ | ΙΟΥΝΙΟΣ 2018

Ευχαριστώ πολύ την καθηγήτρια μου Δ.Διμέλλη
για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή της,
την οικογένειά μου και τους φίλους μου για την
υποστήριξή τους, καθώς και τους κατοίκους του
Εμπορείου που με βοήθησαν στη συλλογή υλικού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντικείμενο Εργασίας	9
Περίληψη	11
Κεφάλαιο 1ο	
<i>Οι γενικές αρχές των ελληνικών παραδοσιακών οικισμών</i>	
A.1 Ορισμοί «παραδοσιακών οικισμών»	15
A.2 Χαρακτηριστικά των ελληνικών παραδοσιακών οικισμών	16
A.2.1 Υλικοί παράγοντες διαμόρφωσης των παραδοσιακών οικισμών	17
A.2.2 Άυλοι παράγοντες διαμόρφωσης των παραδοσιακών οικισμών	19
A.3 Το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών	21
Κεφάλαιο 2ο	
<i>Κυκλάδες-Σαντορίνη-Εμπορείο</i>	
B.1 Κυκλάδες	
B.1.1 Γενικά στοιχεία των Κυκλάδων	27
B.1.2 Ιδιαιτερότητα των Κυκλάδων	28
B.1.3 Παραδοσιακή αρχιτεκτονική στις Κυκλάδες	30
B.2 Σαντορίνη	
B.2.1 Ιστορική εξέλιξη Σαντορίνης	32
B.2.2 Τυπολογίες των οικισμών της Σαντορίνης	38
B.3 Εμπορείο	
B.3.1 Γενικά στοιχεία Εμπορείου	42
B.3.2 Ιστορική εξέλιξη Εμπορείου	43
B.3.3 Τυπολογίες των κατοικιών στο Εμπορείο	45
Κεφάλαιο 3ο	
<i>Ο παραδοσιακός οικισμός</i>	
Γ.1 Πολεοδομική διάταξη	57
Γ.2 Ελεύθεροι- Δημόσιοι χώροι	58
Γ.3 Δίκτυο κίνησης	64
Γ.4 Χρήσεις	66
Κεφάλαιο 4ο	
<i>Ο οικισμός σήμερα –Νέες επεκτάσεις</i>	
Δ.1 Ανάλυση του οικισμού	71
Δ.2 Κυκλοφορία	73
Δ.3 Χρήσεις	76
Δ.4 Τουρισμός	78
Συμπεράσματα	81
Βιβλιογραφία	85



ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Μέσα από την ερευνητική εργασία επιχειρείται η ανάλυση και μελέτη του παραδοσιακού οικισμού του Εμπορείου Θήρας στο πέρασμα του χρόνου, καθώς και η επίδραση του τουρισμού στην εξέλιξή του. Για το σκοπό αυτό, πραγματοποιείται σύντομη αναφορά στο νομοθετικό πλαίσιο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών και αναφέρονται τα βασικά χαρακτηριστικά τους στην Ελλάδα. Στη συνέχεια μελετάται η ιστορική εξέλιξη της Σαντορίνης και εκτενέστερα του Εμπορείου και τέλος γίνεται η πολεοδομική ανάλυση του οικισμού και κρίνονται οι συνέπειες του τουριστικού φαινομένου σήμερα.

Στόχος της εργασίας είναι να διερευνηθεί, πώς εξελίχθηκε ο οικισμός του Εμπορείου, ποιοί παράγοντες οδήγησαν στη σημερινή του μορφή και πόσο καταλυτικό ρόλο έπαιξαν ο τουρισμός στη μορφή και την οργάνωση του σημερινού οικισμού. Για να επιτευχθούν τα παραπάνω, μελετάται αναλυτικά ο οικισμός πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά.

ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Για την εκπόνηση της ερευνητικής εργασίας συγκεντρώθηκε υλικό από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, το διαδίκτυο και τα Γενικά Αρχεία διαφόρων Υπηρεσιών ενώ παράλληλα πραγματοποιήθηκε και επιτόπια έρευνα πεδίου.

Αξιόλογο υλικό συλλέχτηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Λ. & Ε. Μπελλώνια στη Σαντορίνη καθώς και από προσωπικές συλλογές. Ιδιαίτερα σημαντικό αποδείχθηκε και το υλικό που συλλέχθηκε από άρθρα, εισηγήσεις, μελέτες, σπουδαστικές εργασίες και νομοθετικές ρυθμίσεις.

Το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας βασίστηκε στην έρευνα πεδίου και την επιτόπια μελέτη του οικισμού όπου συνέβαλε σημαντικά στη διερεύνηση των τυπολογιών της παραδοσιακής κατοικίας. Η παρατήρηση του κτιριακού αποθέματος και του οικιστικού πλούτου που επιβιώνει μέχρι σήμερα στο Εμπόρειο, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση της φυσιογνωμίας της περιοχής και στη διεξαγωγή συμπερασμάτων για την υφιστάμενη κατάσταση.

Περίληψη

Οι παραδοσιακοί οικισμοί αποτελούν σημαντικό κομμάτι της λαϊκής αρχιτεκτονικής παράδοσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας. Είναι πολύ σημαντική η μελέτη της δημιουργίας τους και στη συνέχεια η διατήρησή τους ως δυναμικό τμήμα της σύγχρονης ζωής μιας και η κατοίκησή τους είναι συνεχόμενη. Στα τέλη του 20ου και κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα η χώρα μας βιώνει μεγάλη και εν πολλοίς ανεξέλεγκτη ανάπτυξη του τουρισμού με ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα το νησί της Σαντορίνης. Οι παραδοσιακοί νησιωτικοί οικισμοί δέχονται την πίεση αυτής της ανάπτυξης και παρουσιάζεται η αναγκαιότητα για την προστασία τους από την επίδραση του τουρισμού.

Αντικείμενο της παρούσας ερευνητικής εργασίας, είναι η μελέτη του παραδοσιακού οικισμού του Εμπορείου στη Σαντορίνη και η διερεύνηση της διαχρονικής εξέλιξης της μορφής του. Πρόκειται για έναν χαρακτηριστικό παράδειγμα οχυρού οικισμού των Κυκλάδων που έχει αναπτυχθεί περιμετρικά από τον οχυρωματικό περίβολο του αρχικού κάστρου (Καστέλι).

Αρχικά, πραγματοποιείται μια σύντομη αναφορά στον ορισμό των παραδοσιακών οικισμών, τα χαρακτηριστικά τους στην Ελλάδα και το νομικό πλαίσιο που τους διέπει.

Στη συνέχεια, μελετάται η ιστορική εξέλιξη του νησιού αλλά και του συγκεκριμένου οικισμού. Αναφέρονται συνοπτικά οι οικισμοί του νησιού και αναλύονται οι τύποι κατοικίας που συναντώνται στο Εμπόρειο. Γίνεται προσπάθεια ανάγνωσης των κατοικιών στο Καστέλι του Εμπορείου σε πολεοδομικό επίπεδο, και μελετάται παράλληλα η σχέση δημόσιου και ιδιωτικού χώρου του παραδοσιακού οικισμού εντός και εκτός του οχυρωμένου τμήματος.

Με σημερινή επιτόπια έρευνά, έγινε πολεοδομική καταγραφή και ανάλυση όλου του σημερινού οικισμού. Επίσης εξετάζονται οι φάσεις που έχουν αποτυπωθεί στο σημερινό ιστό καθώς και οι παράγοντες που επηρέασαν τη μορφή του.

Τέλος, εντοπίζεται και αξιολογείται η επίδραση που έχει ο τουρισμός στον συγκεκριμένο οικισμό λαμβάνοντας υπόψη τη σημερινή μορφή του και τη δυναμική της εξέλιξής του.

Abstract

Traditional settlements constitute a central part of the architectural and cultural heritage of Greece. The study of their gradual construction, as well as their preservation as a vigorous part of contemporary societies, is of high importance, as they remain inhabited to this day. From the end of the 20th century and well into the first two decades of the 21st century, Greece has been experiencing a vast and, for the most part, uncontrollable growth in the tourist industry – one of the most notable examples being the island of Santorini (or Thira). The traditional settlements of the island are being threatened by this growth in the tourist industry and consequently a need to protect them arises.

This paper is a study on the traditional settlement of Emborio in Santorini and its reshaping through the ages. Emborio is a perfect example of a “fort-settlement” of the Cyclades, constructed around the protective curtilage of the premier castle (the “Castelli”).

Firstly, a short reference to the definition of traditional settlements, the defining characteristics of the Greek settlements of this kind, and the laws around them are being offered.

Further down, the evolution of both the island and the settlement are being discussed. There is a brief mentioning of all of the island's settlements and an analysis of the different types of residencies found in Emborio. Furthermore, an analysis of the residencies within the “Castelli” of Emborio through an urban planning prism is offered. The interrelationship between public and private space is also being studied, both inside and outside of the fortified part of the settlement.

First-hand research on the contemporary state of the settlement is being presented, as well as the factors that shaped the settlement in its different eras.

Finally, the impact of the tourist industry on the settlement is being transcribed and evaluated, taking into consideration the settlement's present form and its rate of change.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ



Οι γενικές αρχές των ελληνικών
παραδοσιακών οικισμών

A.1 Ορισμοί παραδοσιακών οικισμών

Η λαϊκή αρχιτεκτονική έχει δώσει δείγματα υψηλής αισθητικής αξίας σε όλες τις περιοχές της χώρας και αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς μας. Συλλογική και κοινωνική έκφρασή της αποτελεί η δημιουργία των παραδοσιακών οικισμών που συναντάμε σε όλη την ηπειρωτική και νησιωτική χώρα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής. Η ποικιλομορφία και ιδιαιτερότητα των οικιστικών αυτών συνόλων είχε ως αποτέλεσμα τη διατύπωση πολλών ορισμών από μελετητές αλλά και την απουσία ορισμού του παραδοσιακού οικισμού από κρατικό νομοθετικό κείμενο.

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας θεωρεί γενικά ότι οι οικισμοί είναι «οι οικιστικοί σχηματισμοί που συγκεντρώνουν περισσότερες από δέκα οικογένειες όπου και όπως έχουν σχηματιστεί».

Ένας ακριβής ορισμός που θα μπορούσε να δοθεί στον όρο του οικισμού είναι ο εξής: Ως «οικισμός» ορίζεται «το σύνολο των κατοικιών, πυκνά δομημένων με σκοπό να δημιουργήσουν συνεκτικούς χώρους, κατάλληλους για κοινωνικές, οικονομικές, παραγωγικές και εργασιακές συναναστροφές. Σημαντικός παράγοντας είναι τόσο ο αριθμός των κατοικιών του συνόλου, όσο και ο αριθμός των κατοίκων».¹

Ως παραδοσιακό οικισμό, σύμφωνα με τον Α. Παπαπετρόπουλο, μπορούμε να θεωρήσουμε «κάθε ομοιογενές σύνολο αστικών ή αγροτικών κατασκευών, το οποίο λόγω του ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού, κοινωνικού, καλλιτεχνικού ή ιστορικού ενδιαφέροντός του είναι αξιοκρατικής προστασίας».²

Θεωρείται επίσης αποδεκτό σύμφωνα με το Συμβούλιο της Επικρατείας, ότι «κάθε οικιστικό σύνολο που διατηρεί, κατά

το μάλλον ή ήττον, τον παραδοσιακό πολεοδομικό του ιστό και παραδοσιακά οικοδομήματα και στοιχεία» και ότι «οι παραδοσιακοί οικισμοί είναι προϊόντα λαϊκής αρχιτεκτονικής, η δε προστασία τους δεν περιορίζεται μόνο στη διατήρηση του χαρακτήρα τους, αλλά επεκτείνεται και στην περιμετρική ζώνη που είναι απαραίτητη για τη διαφύλαξη και αναδιάταξη της φυσιογνωμίας τους».³

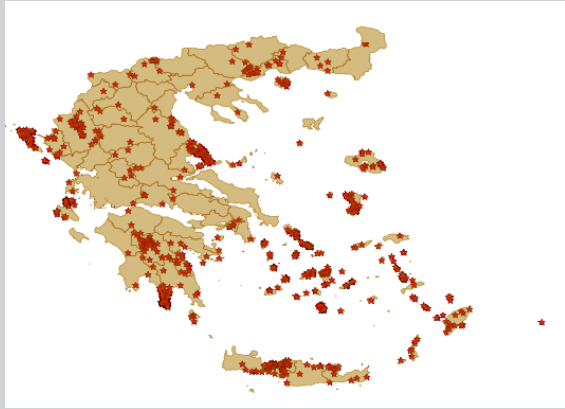
Στην πάγια νομολογία για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών, προστέθηκε πρόσφατα η ενδιαφέρουσα σκέψη της Κ. Σακελλαροπούλου, αντιπροέδρου του ΣτΕ ότι «η διατήρηση της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής φυσιογνωμίας των παραδοσιακών οικισμών, πέραν της συνταγματικής επιταγής για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, θάλπει και την κατά το άρθρο 106 παρ. 1 του Συντάγματος αρχή της περιφερειακής ανάπτυξης των νησιών, δεδομένου ότι η διατήρηση και ανάδειξη της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής μικρής κλίμακας των οικισμών των μικρών νησιών, συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη και του τουρισμού σε αυτά και τελικός στη βιώσιμη ανάπτυξή τους».⁴

1. Δ.Γ. Χριστοφιλόπουλος, «Προστασία πολιτιστικών αγαθών», 2002, σελ.45. Ο. Δουμάνης, «Οικισμοί στην Ελλάδα», 1978, σελ. 65

2. Α. Παπαπετρόπουλος, «Παραδοσιακοί οικισμοί και πολιτιστικό περιβάλλον. Διοικητική πρακτική και νομολογία», 2004, σελ.528

3. Σ.τ.Ε. 3024/2015, www.nomosphysis.org.gr

4. <http://nomosphysis.org.gr/17509/perivallontiko-syntagma-kai-ste-sta-xronia-tis-krisis?>



Εικ.1 Συγκέντρωση παραδοσιακών οικισμών στην Ελλάδα



Εικ.2 Χώρα της Μυκόνου



Εικ.3 Μονεμβασιά

Α.2 Τα χαρακτηριστικά των παραδοσιακών οικισμών

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας καταγράφει (2001) 13.272 οικισμούς στη χώρα από τους οποίους μόνο 2.200 διατηρούν σε κάποιο βαθμό τη παραδοσιακή τους μορφή και από αυτούς οι περισσότεροι έχουν αλλοιωθεί αρκετά.

Σύμφωνα με το Αρχείο Παραδοσιακών Οικισμών και Διατηρητέων Κτιρίων του Υπουργείου Περιβάλλοντος & Ενέργειας οι χαρακτηρισμένοι παραδοσιακοί οικισμοί μέχρι το 2012 ήταν 924. Στην εικόνα 1 βλέπουμε τις συγκεντρώσεις των παραδοσιακών οικισμών. Το μεγαλύτερο αριθμό παραδοσιακών οικισμών συγκεντρώνουν ο νομός Κυκλάδων που διαθέτει 164 παραδοσιακούς οικισμούς (εικ2) και ο νομός Λακωνίας που έχει 107 (εικ3).

Οι παραδοσιακοί οικισμοί αποτελούν οικιστικά σύνολα με έναν ενιαίο αρχιτεκτονικό τύπο που προκύπτει από την παράδοση και την ιστορία κάθε τόπου αλλά και τη μορφολογία του εδάφους. Πολλές φορές, ανάλογα και με την τοποθεσία του οικισμού ενσωματώνονται στοιχεία και από γειτονικούς πολιτισμούς δίνοντάς τους έτσι μια μοναδικότητα.

Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας αναπτύχθηκαν μεταξύ 15ου και 19ου αιώνα⁵ και εξελίχθηκαν σταδιακά. Ως οικισμοί ιδιαίτερης ιστορικής, πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής, λαογραφικής, κοινωνικής και αισθητικής φυσιογνωμίας, παρουσιάζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία οφείλονται σε διάφορους παράγοντες που επηρέασαν τη δημιουργία τους, τη μορφή και την αρχιτεκτονική. Οι παράγοντες αυτοί θα μπορούσαν να διακριθούν σε υλικούς (χωρικούς) και άυλους (ιστορικούς, κοινωνικούς).⁶

5. Φιλίππιδης, 1983

6. Α. Μεταλληνού, «Παραδοσιακοί οικισμοί, θεσμικό πλαίσιο προστασίας και χωροταξική οργάνωση», ερευν.εργ, 2013, σελ. 38

A.2.1 Υλικοί παράγοντες διαμόρφωσης των παραδοσιακών οικισμών

Οι υλικοί παράγοντες που επηρέασαν την διαμόρφωση των σημερινών παραδοσιακών οικισμών είναι οι κλιματολογικές συνθήκες, το φυσικό περιβάλλον και τα υλικά δόμησης.

Ο ρόλος του φυσικού περιβάλλοντος υπήρξε σημαντικός για τη διαμόρφωση ενός οικισμού και την οργάνωση του πολεοδομικού ιστού του, από τη μια για λόγους ασφάλειας και από την άλλη για την εξασφάλιση αναγκαίων φυσικών πόρων για τη διαβίωση των κατοίκων. Ο τρόπος διάρθρωσης των οικισμών παρουσιάζει οχυρωματικά χαρακτηριστικά κυρίως σε οικισμούς στη νησιωτική Ελλάδα λόγω του φαινομένου της πειρατείας και των επιδρομών.⁷Στις Κυκλάδες για παράδειγμα, τα μικρά σπίτια των οικισμών ανήκουν σε συνεκτικά σύνολα με ενιαίο εξωτερικό οχυρό μέτωπο και εκλείπουν οι αυλές και οι ανοιχτοί δημόσιοι χώροι (εικ4). Στη Μάνη αντίθετα που η ασφάλεια των κατοίκων της κλονιζόταν από εσωτερικές αντιπαραθέσεις («γδικιωμούς»), η οχύρωση εντοπίζεται στην κατοικία κάθε οικογένειας ξεχωριστά, γι' αυτό και στους οικισμούς αυτής της περιοχής επικρατούν τα λεγόμενα πυργόσπιτα (εικ5).⁸ Ορισμένες φορές, για τη δημιουργία ενός οικισμού επιλέγονταν δυσπρόσιτες θέσεις με μεγάλες κλίσεις ούτως ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος επιδρομών⁹ (εικ6). Αξίζει να σημειωθεί ότι, οι παραδοσιακοί οικισμοί, σε κάθε περίπτωση εναρμονίζονταν πλήρως με το φυσικό τους περιβάλλον.

Οι ιδιαίτερες κλιματικές συνθήκες, το κλίμα της περιοχής αποτέλεσε βασικό παράγοντα για τον τρόπο ανάπτυξης ενός οικισμού, αφού σε περιοχές με δριμείς κλιματολογικές συνθήκες

7. Μιχαλόπουλος και Μηννακάκης, 2003

8. Ο.Π.

9. Μπούρας, 1982



Εικ.4 Κάστρο Νάξου



Εικ.5 Κίττα, Μάνη



Εικ.6 Όλυμπος, Κάρπαθος



Εικ.7 Λίνδος, Ρόδος



Εικ.8 Υπόσκαφα στη Σαντορίνη

οι κατοικίες είναι κατασκευασμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να περιλαμβάνουν θερμότερα δωμάτια, όπως για παράδειγμα στη Μακεδονία.¹⁰ Στη Κρήτη, στις Κυκλάδες και στα Δωδεκάνησα όπου το κλίμα είναι ιδιόμορφο υγρό με δυνατούς ανέμους, τα σπίτια είναι επίπεδα, με στενά παράθυρα και οι οικισμοί έχουν στενούς δρόμους (εικ7).¹¹

Τα υλικά κατασκευής, εξαρτώνται από τους φυσικούς πόρους της κάθε περιοχής. Κατά κύριο λόγο, τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή των κτιρίων ήταν τοπικά και οι τεχνίτες ήταν είτε οι ίδιοι οι οικιστές όταν οι οικονομικές συνθήκες ήταν δυσχερείς, είτε συνεργεία από ομάδες περιφερόμενων μαστόρων σε συνθήκες οικονομικής ευρωστίας.¹² Στη Σαντορίνη, για παράδειγμα, όπου το έδαφος είναι ηφαιστειογενές και το ξύλο εκλείπει, οι κατοικίες κατασκευάστηκαν με τη εκσκαφή του βράχου και τα σπίτια είναι υποσκαφα¹³ (εικ8). Οι παραπάνω ειδικές συνθήκες σε κάθε περίπτωση και η μορφή του κέντρου του οικισμού έδινε σε κάθε οικισμό την ιδιομορφία του και διαμόρφωνε το πολεοδομικό ιστό του.

10. Μπούρας, 1982

11. Μουτσόπουλος, 1982

12. Μπούρας, 1982

13. Μπούρας, 1982

A.2.2 Άυλοι παράγοντες διαμόρφωσης των παραδοσιακών οικισμών

Η εξέλιξη των παραδοσιακών οικισμών επηρεάστηκε και από άυλους παράγοντες. Πρόκειται για τις οικονομικές, κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες κάτω από τις οποίες διαμορφώθηκαν αυτοί οι οικισμοί. Οι παραπάνω παράγοντες έχουν άμεση σχέση μεταξύ τους σε συνάρτηση πάντα με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική (Μπούρας, 1982), η οποία διαμορφώνεται βάσει της ξένης επικυριαρχίας του ελληνικού χώρου από το 15ο αιώνα και μετά (Μιχαλόπουλος και Μηνακάκης, 2003).

Η μορφή των παραδοσιακών οικισμών επηρεάστηκε από τις νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες για τον ελληνικό πληθυσμό που ακολούθησαν τις τουρκικές και ενετικές κατακτήσεις. Την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η ηπειρωτική Ελλάδα ήταν κατά το πλείστον αγροτική χώρα με τον οθωμανικό πληθυσμό να κατοικεί κυρίως στα πεδινά και τον χριστιανικό σε ημιορεινές και ορεινές εκτάσεις (εικ9)¹⁴. Ανάλογα με το τόπο «ευδοκίμησαν» και οι αντίστοιχες ασχολίες, είτε αγροτικές και βιοτεχνικές, είτε εμπορικές. Οι παραδοσιακοί οικισμοί που διαμορφώθηκαν κάτω από αυτές τις συνθήκες παρουσιάζουν ελεύθερη οικιστική ανάπτυξη, η οποία ακολουθεί τη μορφολογία του εδάφους, με ακανόνιστους δρόμους, γειτονιές και πλατώματα για τη συνάθροιση των μελών της κοινότητας, ενώ σχεδόν πάντα στο κέντρο του οικισμού βρίσκεται η εκκλησία, η αγορά ή άλλα στοιχεία με χρηστική αξία, όπως οι κρήνες. Ακόμη, τα σπίτια περιλαμβάνουν αγροτικές εγκαταστάσεις και αυλές για τις αγροτικές εργασίες, ενώ μερικές φορές στους οικισμούς υπάρχει η κατοικία του ξένου επικυρίαρχου¹⁵. Αντίθετα, στις περιοχές που βρίσκονταν κάτω από την επικυριαρχία των Ενετών, όπως στα Επτάνησα, την Κρήτη και τη Μονεμβασιά, υιοθετήθηκε ο δυτικός τρόπος ζωής και η μορφή των οικισμών καθορίστηκε από τα δυτικά αρχιτεκτονικά ρεύματα(εικ10)¹⁶.



Εικ.9 Ο οικισμός των Γρεβενών το 1900

Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, την περίοδο του 18ου αιώνα λόγω τις πλεονεκτικής θέσης της Ελλάδας στη Μεσόγειο, αναπτύχθηκε από τους Έλληνες ο τομέας του εμπορίου γεγονός που οδήγησε σε μια νέα κοινωνική τάξη που χαρακτηρίζεται από οικονομική ευρωστία. Οι προθέσεις της νέας αυτής τάξης για ένα νέο άνετο τρόπο ζωής, οδήγησε στην υιοθέτηση στοιχείων από το αντίστοιχο κυρίαρχο σε κάθε περιοχή, των Οθωμανών και των Ενετών. Έτσι, σε πολλούς παραδοσιακούς οικισμούς εντοπίζονται σήμερα, στοιχεία εκείνης της αρχιτεκτονικής που έχουν επηρεάσει είτε τα αρχοντικά είτε τις μικρές κατοικίες, αλλά και σε μεγαλύτερη

14. Φιλίππιδης, Attali και Γερόλυμπος, 2007

15. Μιχαλόπουλος και Μηνακάκης, 2003

16. Μπούρας, 1982



Εικ.10 Κτήρια στην Κέρκυρα



Εικ.11 Διώροφο τουρκικό κονάκι

κλίμακα επέδρασαν στην οργάνωση του πολεοδομικού ιστού του ελληνικού χώρου. Παράδειγμα αυτού του φαινομένου αποτελεί το διώροφο τουρκικό κονάκι το οποίο συναντάται στη Βέροια και στη Λέσβο (εικ11) ¹⁷.

Μετά την Επανάσταση, οι συνθήκες διαμόρφωσης των οικισμών αλλάζουν. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος υιοθετεί τις επιρροές του δυτικού τρόπου ζωής αμφισβητώντας με αυτό τον τρόπο οποιοδήποτε κατάλοιπο της Τουρκοκρατίας στην πολιτιστική κληρονομιά¹⁸.

Τον 19ο αιώνα εισάγεται ο δυτικός κλασικισμός ή νεοκλασικισμός στην Ελλάδα και τα μορφολογικά του στοιχεία ενσωματώνονται στο πολεοδομικό σχέδιο των νέων οικισμών και στην κατασκευή των οικοδομών τους¹⁹. Οι παραδοσιακοί, μέχρι πρότινος, τρόποι κτισίματος περιορίστηκαν μόνο στην περιφέρεια, ενώ στις πόλεις υπερίσχυσε το νέο δυτικό ρεύμα. Στη Μακεδονία, την Ήπειρο και τα νησιά η παραδοσιακή αρχιτεκτονική συνέχισε να ακμάζει ως τα μέσα του 19ου αιώνα, μέχρις ότου η «μορφολογική ασυνέπεια» του νεοκλασικισμού, να την οδηγήσει στην παρακμή ²⁰.

Η παρακμή των παραδοσιακών οικισμών συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα, λόγω του πολέμου, της μετανάστευσης και της αστικοποίησης²¹. Έτσι, σε σύντομο χρονικό διάστημα καταστράφηκαν σημαντικά παραδοσιακά σύνολα ²².

17. Μπούρας, 1982

18. Μπούρας, 1982

19. Μιχαλόπουλος και Μηνικάκης, 2003

20. Μπούρας, 1982

21. Μιχαλόπουλος και Μηνικάκης, 2003

22. Φιλιππίδης, 1983

A.3 Το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών

Αρμόδιος φορέας προστασίας των παραδοσιακών οικισμών στην Ελλάδα είναι το **ΥΠΕΚΑ** (σήμερα Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας). Εφόσον οι οικισμοί έχουν κηρυχτεί παραδοσιακοί αρμοδιότητα έχει και το **ΥΠ.ΠΟ** (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού).

Επιχειρώντας μία σύντομη ιστορική αναδρομή θα διαπιστώσουμε ότι η προστασία των παραδοσιακών οικισμών νομοθετήθηκε για πρώτη φορά μόλις το 1973. Μέχρι τότε και από το 1932, τα αξιόλογα οικιστικά σύνολα της χώρας και οι παραδοσιακοί οικισμοί, ρυθμιζόνταν από τον **N. 5351/1932** «Περί Αρχαιοτήτων» ο οποίος προήγαγε την αρχή της προστασίας κυρίως μεμονωμένων μνημείων πριν από το 1830. Στη συνέχεια με το **N.1469/1950** «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830», προστατεύτηκαν η Μύκονος, η Ύδρα, η Πάτμος ως «τόποι ιδιαίτερου φυσικού κάλλους».

Η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών έγινε με τον «Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό **Γ.Ο.Κ. του 1973**, άρθρο 79 όπου έγινε συγκεκριμένη αναφορά στην προστασία κτιρίων ή οικισμών ιδιαίτερου ενδιαφέροντος ενώ παράλληλα καθορίστηκαν περιορισμοί για την αλλοίωση των μορφολογικών στοιχείων των κτιρίων.

Δύο χρόνια αργότερα το **1975**, θεσπίστηκε το Σύνταγμα της χώρας που ισχύει μέχρι σήμερα. Στο άρθρο 24 ορίζεται ότι : «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός». Παράλληλα, το άρθρο 4 καθόρισε λεπτομερέστερα τους όρους, τις διαδικασίες και τα μέτρα για την «Προστασία αρχιτεκτονικής και φυσικής κληρονομιάς» και συγκεκριμένα για την κήρυξη κτιρίων ως διατηρητέων και οικισμών

ως παραδοσιακών.

Οι πρώτοι χαρακτηρισμοί ξεκίνησαν με το **Π.Δ. 594/1978** «Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών» όπου χαρακτηρίστηκαν έτσι 420 οικισμοί ως παραδοσιακοί και προσδιορίστηκαν ειδικοί όροι δόμησης για αυτούς. Σήμερα ο αριθμός των οικισμών ανέρχεται στους χίλιους (1000).

Η οριοθέτηση του οικισμού σύμφωνα με το άρθρο 2 του Π.Δ. διαχωρίζεται σε κεντρικό και το υπόλοιπο τμήμα, στο καθένα από τα οποία οι όροι δόμησης είναι διαφορετικοί ²³.

Ο οικιστικός νόμος **N.1337/1983** με το άρθρο 32 «Απαλλοτριώσεις και διαμορφώσεις παραδοσιακών κτιρίων» προσδιόρισε τις αρμοδιότητες του ΥΧΟΠ, έτσι ώστε να διατίθενται από ειδικό ταμείο πόροι για την απαλλοτρίωση, την επισκευή και ανακατασκευή διατηρητέων κτιρίων. ²⁴

23. Πιο αναλυτικά στο κεντρικό τμήμα ενός παραδοσιακού οικισμού τα οικοπέδα θεωρούνται άρτια και οικοδομήσιμα εφ' όσον έχουν ελάχιστο πρόσωπο 12 μέτρα, ελάχιστο βάθος 18 μέτρα και ελάχιστο εμβαδόν 300 τετραγωνικά μέτρα, ενώ ορίζονται και οι σχετικές παρεκκλίσεις. Αντίστοιχα, στο υπόλοιπο τμήμα του οικισμού η αρτιότητα των οικοπέδων εξασφαλίζεται εφόσον έχουν ελάχιστο πρόσωπο 25 μέτρα, ελάχιστο βάθος 40 μέτρα και ελάχιστο εμβαδόν 2000 τετραγωνικά μέτρα συνοδευόμενες επίσης από σχετικές παρεκκλίσεις. Για το κεντρικό τμήμα του οικισμού ορίζεται Σ.Δ. 0,80 ενώ για το υπόλοιπο τμήμα Σ.Δ. 0,50. Ο μέγιστος αριθμός ορόφων ορίζεται σε 2, ενώ η υπέρβαση του αριθμού αυτού επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση κεκλιμένης επιφάνειας

24. Με το Π.Δ. 181/1985, που αφορά οικισμούς μέχρι 2000 κατοίκους, καταργούνται διατάξεις του που αφορούν τους όρους δόμησης και τους περιορισμούς και αντικαθίστανται με νέες.

Ο Γ.Ο.Κ. Ν.1577/1985 ο οποίος τροποποιήθηκε με τον Ν.2831/2000, αναθεωρήθηκε από τον «Νέο Οικοδομικό Κανονισμό», Ν.4067/2012 και αποτελεί ένα ολοκληρωμένο κείμενο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών σε όλα τα επίπεδα.

Τρία χρόνια αργότερα με το Π.Δ. 28/4/88 «Περί διατήρησης, επισκευής ή αποκατάστασης αρχιτεκτονικών και στατικών στοιχείων διατηρητέων κτηρίων» προβλέπονται αυστηρές κυρώσεις για τις αυθαίρετες καταστροφές, αλλοιώσεις, κατεδαφίσεις διατηρητέων και παραδοσιακών κτισμάτων εντός παραδοσιακών οικισμών.

Σε πολεοδομικό επίπεδο το ζήτημα των παραδοσιακών οικισμών αντιμετωπίζεται με μία σειρά νόμους που θεσπίστηκαν τα επόμενα χρόνια. Τον Ν. 1650/1986 περί «Προστασίας των παραδοσιακών οικισμών μέσα από τα νομοθετικά κείμενα της περιβαλλοντικής προστασίας», το Ν. 2508/1997 «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας» καθώς και το Ν. 2742/1999 περί «Προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από τα νομοθετικά κείμενα του χωροταξικού σχεδιασμού».

Στον Ν.2831/9-13-06-2000 (ΦΕΚ 140 Α) που αποτελεί αναθεώρηση του άρθρου 4 του Γ.Ο.Κ. Ν. 1577/1985 «Προστασία αρχιτεκτονικής και φυσικής κληρονομιάς», προβλέπονται οι διαδικασίες για τον χαρακτηρισμό παραδοσιακών οικισμών και διατηρητέων κτηρίων ισχυροποιώντας περισσότερο το θεσμικό πλαίσιο προστασίας.²⁵

Τέλος, ο Γ.Ο.Κ. Ν. 1577/1985 υπόκειται και σε άλλες αλλαγές με τον «Νέο Οικοδομικό Κανονισμό» ο οποίος θεσμοθετήθηκε με το Ν.4067/2012 (ΦΕΚ 79/9.4.2012 Α') και αποτελεί αναθεώρηση του ΓΟΚ του 2000. Ο νόμος δίνει νέο περιεχόμενο στην προστασία της πολιτιστικής

κληρονομιάς, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα συμβάσεων, συγκεκριμένα το άρθρο 6 που αφορά στους παραδοσιακούς οικισμούς «Προστασία Αρχιτεκτονικής και Φυσικής Κληρονομιάς».

Συγκεκριμένα, στη παρ.2 του άρθρου, έχει προστεθεί μια επιπλέον παράγραφος, σύμφωνα με την οποία, για την ανάδειξη και προστασία των παραδοσιακών οικισμών, επιτρέπεται η τροποποίηση ή η αναθεώρηση του ισχύοντος ρυμοτομικού σχεδίου ακόμη κι αν οδηγήσει σε μείωση της επιφάνειας κοινόχρηστων χώρων του οικισμού. Στις παραγράφους 7,8,9 περιγράφεται η δυνατότητα αναστολής οικοδομικών εργασιών για ένα έτος με δυνατότητα παράτασης για άλλο ένα, σε περιοχές εκτός οικισμών ή σε μεμονωμένα ακίνητα εντός ή εκτός οικισμών «με σκοπό τη σύνταξη πολεοδομικής μελέτης ή και ειδικού κανονισμού δόμησης για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς» ενώ παράλληλα ρυθμίζονται πλέον συγκεκριμένοι όροι κατεδάφισης ή επισκευής. Ισχύουν δε διαφορετικά ποσοστά κάλυψης ως προς τις ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις καθώς και ειδικοί όροι ως προς το ενεργειακό νομοθετικό πλαίσιο για τους οικισμούς. (παρ.10,11)

25. Οι διατάξεις του νόμου προβλέπουν προεδρικά διατάγματα στην αρμοδιότητα των οποίων υπόκεινται :

α) οικισμοί ή τμήματα πόλεων ή οικισμών ή αυτοτελή οικιστικά σύνολα εκτός αυτών, ως παραδοσιακά σύνολα.

β) χώροι, τόποι, τοπία ή ζώνες ιδιαίτερου κάλλους και φυσικοί σχηματισμοί που συνοδεύουν ή περιβάλλουν ακίνητα και στοιχεία αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως χώροι, τόποι ή ζώνες προστασίας των παραδοσιακών συνόλων ,όπως και αυτοτελείς φυσικοί σχηματισμοί ανθρωπογενούς χαρακτήρα, εντός ή εκτός οικισμών, ως περιοχές που έχουν ανάγκη από ιδιαίτερη προστασία, και να θεσπίζονται ειδικοί όροι και περιορισμοί δόμησης και να καθορίζονται χρήσεις, κατά παρέκκλιση από τις διατάξεις του νόμου αυτού και από κάθε άλλη γενική ή ειδική διάταξη, με την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 9 του Π.Δ. 437/1985 "Καθορισμός και ανακατανομή αρμοδιοτήτων των Υπουργείων" (ΦΕΚ 157 Α').

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ



Κυκλάδες - Σαντορίνη - Εμπορείο

Β.1 Κυκλάδες

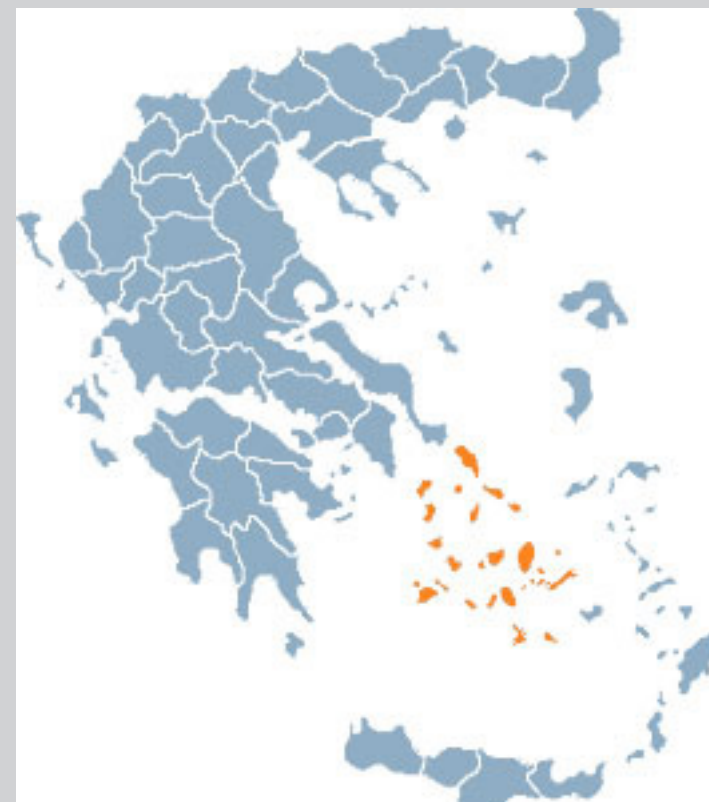
Β.1.1 Γενικά στοιχεία των Κυκλάδων

Οι Κυκλάδες είναι ένα νησιωτικό σύμπλεγμα που βρίσκεται στο Αιγαίο Πέλαγος και εκτείνεται βόρεια μεταξύ του 36ου και 38ου Παράλληλου και ανατολικά μεταξύ 24ου και 26ου Μεσημβρινού (εικ12) . Τα νησιά διατάσσονται σε δυο παράλληλες ευθείες ως συνέχεια της Αττικής και της νήσου Εύβοιας και χωρίζουν επιμέρους το σύμπλεγμα σε Ανατολικές και Δυτικές Κυκλάδες.

Σύμφωνα με την Παλαιογεωγραφία (Ιστορική Γεωγραφία), η περιοχή της ΝΑ Ευρώπης διαμορφώθηκε κατά την Ανώτερη Πλειόκαινο εποχή. Πριν από 2 εκατομμύρια χρόνια η ενιαία ξηρά, η Αιγίδα, κομματιάστηκε ύστερα από την αποκοπή της Πελοποννήσου και την ανάπτυξη του Αιγαίου Πελάγους. Το τελευταίο 1 εκατομμύριο χρόνια πραγματοποιήθηκε σταδιακά ανύψωση της Πελοποννήσου και της Κρήτης και καταβύθιση του Αιγαίου και ιδιαίτερα των Κυκλάδων (εικ13).²⁶

Κατά την αρχαιότητα, το Αρχιπέλαγος πήρε το όνομα «Κυκλάδες» από τη λέξη «κύκλος» που περιγράφει το γενικό σχήμα του συμπλέγματος και τη διάταξή του γύρω από το νησί της Δήλου σε αντιδιαστολή με τα υπόλοιπα νησιά που ονομάζονται Σποράδες. Η σημασία του νοτιού κέντρου με την ιερότητα της Δήλου (γενέτειρας των Ολύμπιων θεών Απόλλωνα και Άρτεμης), που βρίσκεται κεντρικά του συμπλέγματος είναι καθοριστική για την ανάπτυξη των Κυκλάδων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη σημερινή εποχή, εξακολουθεί να υφίσταται η έννοια του ιερού κέντρου που όμως έχει μεταφερθεί - πολύ κοντά - στο νησί της Τήνου.²⁷

Το Αρχιπέλαγος των Κυκλάδων αποτελείται από 33 κατοικημένα νησιά που αποτελούν το Νομό Κυκλάδων της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου με πρωτεύουσα την Ερμούπολη της Σύρου. Το μεγαλύτερο νησί σε έκταση είναι η Νάξος. Επίσης ο νομός περιλαμβάνει και πολυάριθμα μικρότερα νησιά καθώς και συστάδες ακατοίκητων νησιών και βραχονησίδων.



Εικ.12 θέση των Κυκλάδων στον ελληνικό χώρο



Εικ.13 εξέλιξη της Ελληνικής γης (30 εκ-7εκ -2εκ χρόνια πριν)

26. Δρ. Ε. Λυκούδη, «Γεωλογικός Χρόνος - Παλαιογεωγραφική εξέλιξη της Γης - Η γένεση της ελληνικής Γης», Αθήνα 2005.

27. <http://www2.egeonet.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=6978#>



Εικ.14 Πυργόσπιτα στην Άνδρο



Εικ.15 Φηρά, Σαντορίνη



Εικ.16 Περιστερώνες στην Θήνο

Β.1.2 Ιδιαιτερότητα των Κυκλάδων

Οι Κυκλάδες μέχρι τη δεκαετία του 1960 ήταν μία από τις απομονωμένες περιοχές της χώρας. Η ακτοπλοϊκή σύνδεση με την Αττική και με την πρωτεύουσα του νομού, την Ερμούπολη στη Σύρο ήταν δύσκολη λαμβάνοντας υπόψη και τα μέσα της εποχής. Ειδικά κατά τους χειμερινούς μήνες λόγω των καιρικών συνθηκών που επικρατούν στο Αιγαίο Πέλαγος (ισχυροί άνεμοι και απαγορευτικές συνθήκες θαλάσσιας ναυσιπλοΐας) τα νησιά παρέμεναν αποκλεισμένα ακόμα και για εβδομάδες.

Επίσης, το άγονο έδαφος και οι καλλιέργειες μικρής κλίμακας έκαναν τους Κυκλαδίτες ολιγαρκείς και λιτοδίαιτους που αξιοποιούσαν με πολύ σοφό τρόπο όλες τις πλουτοπαραγωγικές πηγές του τόπου τους. Εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα αποτελούσαν τα μεγαλύτερα σε μέγεθος νησιά που είχαν είτε σημαντική αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή (Νάξος), είτε βιομηχανική και εμπορική δραστηριότητα Σύρος) είτε τέλος δραστηριοποίηση στον εφοπλιστικό κλάδο (Άνδρος).

Σήμερα, μετά από τρεις δεκαετίες ανάπτυξης του τουρισμού, οι Κυκλάδες περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο νησιωτικό σύμπλεγμα, προβάλλουν την εικόνα του «αιγαιοπελαγίτικου ονείρου», έχοντας δυο από τους πιο δημοφιλείς νησιωτικούς προορισμούς, τη Μύκονο και τη Σαντορίνη.²⁸

Η διαφορετικότητα κάθε νησιού αντανakλάται στις διαφορετικές εκφάνσεις της ζωής και της προσπάθειας επιβίωσης που συναντάμε σε καθένα από αυτά. Όχι μόνο στις κοινωνικές και οικονομικές δραστηριότητες, αλλά πολλές φορές και στην αντιμετώπιση του ιδιαίτερου κλίματος, στα επαγγέλματα των νησιωτών, στην καλλιέργεια της γης σε κάθε νησί, πέρα από τις βασικές κοινές πρακτικές σε καλλιέργεια της γης, ήθη- έθιμα, κτίσματα κλπ.

(καθαρωτές, στοές, πεζούλες, ξερολιθιές). Το κάθε νησί αποτελεί έναν μικρό κόσμο και σχεδόν το καθένα έχει κάτι το ξεχωριστό και μοναδικό να προσφέρει στο λαϊκό μας πολιτισμό. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που τα νησιά είναι – ή μάλλον ήταν- εν μέρει αυτόνομα αλλά επικοινωνούν και λειτουργούν και ως ομάδα.²⁹

Η διαφορετικότητα μαζί με τη λιτότητα και την απλότητα απεικονίστηκε με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο και στην αρχιτεκτονική τους παράδοση. Η πολεοδομική οργάνωση του χώρου και η αρχιτεκτονική, στα νησιά των Κυκλάδων έχουν εμφανείς επιμέρους διαφορές ενώ ταυτόχρονα συναντάμε πολλά κοινά στοιχεία. Χαρακτηριστικά αλλά και ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα πυργόσπιτα στην ενδοχώρα της Άνδρου (εικ14) και της Νάξου, οι υπόσκαφες κατοικίες και οι οικισμοί στο χείλος της καλητέρας της Σαντορίνης (εικ15), οι περιστρώνες και η παράδοση στην επεξεργασία του μαρμάρου της Τήνου (εικ16), οι οικισμοί σε μορφή κάστρου της Αντιπάρου, τα «λεμονόσπιτα» και τις «θεμωνιές» της Φολεγάνδρου, οι γέφυρες και οι ξύλινοι εξώστες της Σίφνου, η νεοκλασική Ερμούπολη (εικ17) , ο πυκνός κυβιστικός οικισμός και οι ανεμόμυλοι της Μυκόνου (εικ18), τα «σύρματα» –της Μήλου (εικ19) . Την ίδια στιγμή κυριαρχούν παντού οι ξερολιθιές και τα λουρίδια/ πεζούλες, οι ανεμόμυλοι, η βιοκλιματική κατασκευή των κατοικιών και η εναρμόνιση με το περιβάλλον είτε στον κάμπο είτε στο κάστρο.³⁰

28. «Αρχιτεκτονική των Κυκλάδων», 2006, Πολιτιστική Πύλη του Αρχιπελάγους του Αιγαίου, Φιλίππα Παρασκευή

29. Ο.Π.

30. Νησιά του αιγαίου, Δημήτρης Φιλιππίδης



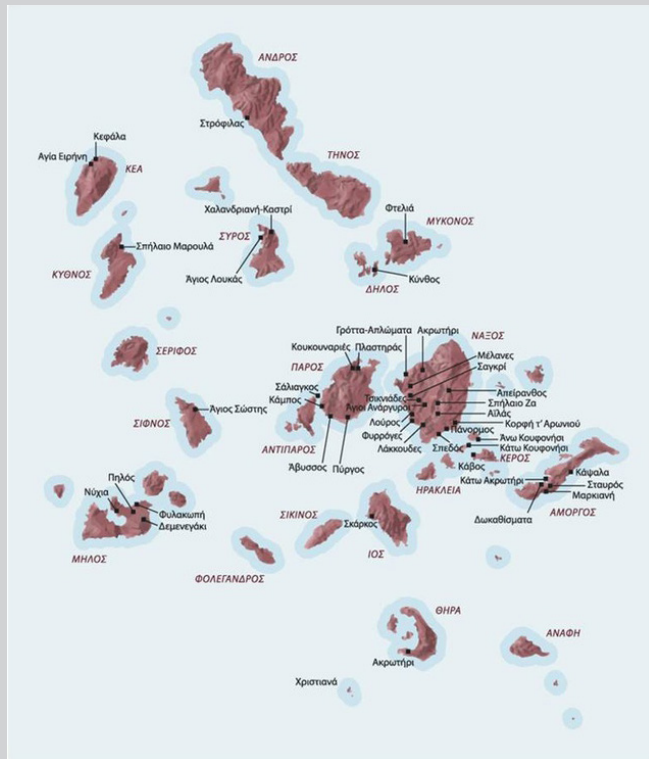
Εικ.17 Δημαρχείο της Ερμούπολης, Σύρος



Εικ.18 Ανεμόμυλοι της Μυκόνου



Εικ.19 «Σύρματα» στο Κλήμα της Μήλου



Εικ.20 Χάρτης των Κυκλάδων όπου σημειώνονται οι αρχαιολογικές θέσεις της Εποχής του Χαλκού



Εικ.21 Λόφος του Σκάρκου, Θήρα

Β.1.3 Παραδοσιακή αρχιτεκτονική στις Κυκλάδες

Οι προϊστορικοί οικισμοί στα νησιά των Κυκλάδων ήταν παραθαλάσσιοι μιας και η θάλασσα ήταν σημαντική για την επιβίωσή τους (εικ.20). Στη Μυκηναϊκή περίοδο δημιουργήθηκαν οχυρωμένοι, δυσπρόσιτοι οικισμοί στην ενδοχώρα κάθε νησιού (εικ.21). Ο κύκλος αυτός επαναλαμβάνεται και στην ιστορική συνέχεια : στις ειρηνικές περιόδους υπό κάποιον επικυρίαρχο (αθηναίοι, ρωμαίοι, βυζαντινοί, οθωμανοί, ενετοί) οι οικισμοί ξεφυτούσαν από τα βουνά και τα ρέματα. Όταν φούντωναν οι πειρατικές επιδρομές εγκαταλείπονταν οι παράκτιοι οικισμοί και δημιουργούνταν νέοι, κρυμμένοι και οχυρωμένοι.

Σε όλα τα Κυκλαδονήσια που είχαν χτιστεί κάστρα, οι κατοικίες μέσα σε αυτά έχουν βασικά τα ίδια χαρακτηριστικά. Περιορισμένος εσωτερικός χώρος (μονόχωρα και στενομέτωπα) που συμπληρώνεται από εξωτερικά στοιχεία (πηλατύσκαλα, μικρές αυλές και πεζούλια), χοντροί πέτρινοι τοίχοι σοβαντισμένοι με μικρά ανοίγματα. Στους πυκνοδομημένους οχυρωμένους οικισμούς της Ενετοκρατίας είχαν τις ελάχιστες δυνατές διαστάσεις και τα σπίτια αποτελούσαν ταυτόχρονα και τον οχυρωματικό περίβολο του οικισμού.

Ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν πυργόσπιτα, διάσπαρτα στη νησιωτική ύπαιθρο από το 13ο αιώνα που άνηκαν σε γαιοκτήμονες και ευγενείς και αρχοντικά εκτός κάστρου με νεοκλασικά χαρακτηριστικά (εικ.22). Από τους ίδιους άρχισαν να χτίζονται περισσότερες καθώς η εκτροφή περιστεριών αποτελούσε προνόμιο.³¹

31. "Σαντορίνη, κοινωνία και χώρος", Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά

Αντίστροφα από τον 19ο αιώνα και μετά το τέλος των πειρατικών επιδρομών, η ευημερία προκάλεσε στα μεγαλύτερα νησιά δημογραφική έκρηξη που έστρεψε τους κατοίκους στα ναυτικά επαγγέλματα. Αυτό είχε αντίκτυπο στην αρχιτεκτονική η οποία πρόβαλλε αυτές τις αλλαγές στην κοινωνική ιεραρχία μέσω των αρχοντικών κατοικιών.³²

Παράλληλα με τα πυργόσπιτα και τις αρχοντικές κατοικίες, χτίζονται μικρά αγροτικά σπίτια και στη νησιωτική ύπαιθρο και είτε συγκροτούνται οικισμοί είτε απλώνονται στις περιοχές που καλλιεργούνται ώστε να εξυπηρετούνται καλύτερα οι αγροτικές ασχολίες. Επικρατέστερη είναι η πρώτη μορφή, η δημιουργία μικρών συγκροτημάτων κατοικιών, που σιγά σιγά θα εξελιχθούν σε οικισμούς με καθαρά αγροτικό χαρακτήρα.³³

Ένα άλλο στοιχείο που συναντάμε κυρίως στους αγροτικούς αλλά και στους εξελιγμένους οχυρούς οικισμούς, είναι η εξαιρετική οικονομία των μέσων δόμησης. Ο τρόπος δηλαδή κατασκευής και η ένταξη της κατοικίας στο οικόπεδο, που πολλές φορές επεμβαίνει ελάχιστα στο φυσικό έδαφος εκμεταλλευόμενη την παραμικρή δυνατότητα που μπορεί να της προσφέρει η κλίση. Τα υλικά κατασκευής είναι στην πλειοψηφία τους τοπικά και πολλές φορές η πρώτη ύλη (πέτρα) προέρχεται από τις εκσκαφές στο ίδιο το οικόπεδο. Πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι εκείνες οι αρχικές μορφές των οικισμών, εξελίχθηκαν και δημιούργησαν πιο σύνθετες μορφές ανάλογα και με της ανάγκες του κάθε τόπου.³⁴



Εικ.22 Πύργος Φραγκόπουλου-Δελαρόκα στο Κουρονοχώρι, Νάξος

32. "Σαντορίνη, κοινωνία και χώρος", Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά

33. «Αρχιτεκτονική των Κυκλάδων», 2006, Πολιτιστική Πύλη του Αρχιπελάγους του Αιγαίου, Φιλίππα Παρασκευή

34. Νησια του Αιγαίου, Δημήτρης Φιλιππίδης



Εικ.23 Χάρτης θέσης της Σαντορίνης



Εικ.24 Ηφαιστειακά πετρώματα στην Καθντέρα της Σαντορίνης

B.2 Σαντορίνη

B.2.1 Ιστορική εξέλιξη της Σαντορίνης

Η Σαντορίνη (ή Θήρα) ανήκει στα νησιά των Κυκλάδων και βρίσκεται στο νοτιότερο άκρο τους (εικ.23) , 120 χιλ βόρεια της Κρήτης. Αποτελείται από τα νησιά Θήρα, Θηρασία, Ασπρονήσι, Παλαιά Καμένη και Νέα Καμένη. Για την κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης του νησιού θα πρέπει να αναφερθεί ότι η Σαντορίνη είναι το γνωστότερο ενεργό ηφαίστειο του Ηφαιστειακού Τόξου του Νοτίου Αιγαίου. Είναι ένα πολυσύνθετο στρωματοηφαίστειο με μία μεγάλη καλδέρα που σχηματίστηκε κατά τη διάρκεια διαφόρων μεγάλων και βίαιων εκρήξεων.³⁵ Το νησί, εκτός από ένα μικρό μη ηφαιστειακό υπόβαθρο, αποτελείται σχεδόν εξ ολοκλήρου από ηφαιστειακά πετρώματα (εικ.24), τα οποία διακρίνονται ως μία πολύχρωμη ακολουθία στα απότομα τοιχώματα της καλδέρας.³⁶

Η τελευταία μεγάλη έκρηξη της Σαντορίνης ήταν η Μινωική έκρηξη που συνέβη το 1613 π.Χ., κατά την ύστερη περίοδο του Χαλκού, και συγκλόνισε την ανατολική Μεσόγειο. Ήταν μία από τις μεγαλύτερες εκρήξεις των ιστορικών χρόνων. Οι αποθέσεις της σχηματίζουν το παχύ λευκό κάλυμμα από στάχτη και κίσηρη που καλύπτει σχεδόν όλο το νησί. Η Θήρα, η Θηρασία και το Ασπρονήσι είναι τα υπολείμματα της μεγάλης Μινωικής έκρηξης, ενώ η Παλαιά και Νέα Καμένη σχηματίστηκαν στο κέντρο της καλδέρας από μεταγενέστερες εκχύσεις λάβας κατά τους ιστορικούς χρόνους, με τελευταία έκρηξη το 1950. Η Σαντορίνη πριν τη Μινωική έκρηξη ήταν ένα πλούσιο και οικονομικά και πολιτισμικά ανεπτυγμένο κέντρο στη ΝΑ Μεσόγειο.³⁷ Η έκρηξη κατέστρεψε τα πάντα στο νησί κρατώντας τα θαμμένα για 3.700 χρόνια περίπου. Από το

35. «Ηφαιστειότητα και δημιουργία της Σαντορίνης». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

36. «Γεωλογία της Σαντορίνης». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

37. Barber R.L.N., "Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού", Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1994, Χατζηνασασαίου,

1969 ξεκίνησαν ανασκαφές στην περιοχή του Ακρωτηρίου, οι οποίες έφεραν στο φως μία σημαντική προϊστορική πόλη με πολύ εντυπωσιακά ευρήματα (πχ. τοιχογραφίες, κεραμικά κ.ά.) (εικ.25).³⁸

Οι πρώτες ενδείξεις ανθρώπινης δραστηριότητας που ερευνήθηκαν στο νησί ήταν κατά την ύστερη νεολιθική περίοδο (5η Χιλιετία) στην περιοχή του Ακρωτηρίου (λίθινα εργαλεία, οικιακά σκεύη) και στη συνέχεια κατά την εποχή του χαλκού (3η χιλιετία) στο Ακρωτήρι και στη Θηρασία. Χάρη στη θέση του, (μόλις 120 χιλ βόρεια της Κρήτης) κατά τη Μινωική περίοδο δημιουργούνται οικισμοί σε άλλα σημεία του νησιού ενώ ο αρχικός οικισμός στο Ακρωτήρι εξελίσσεται σε αξιόλογο εμπορικό λιμάνι και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο Αιγαίο (εικ.26).³⁹

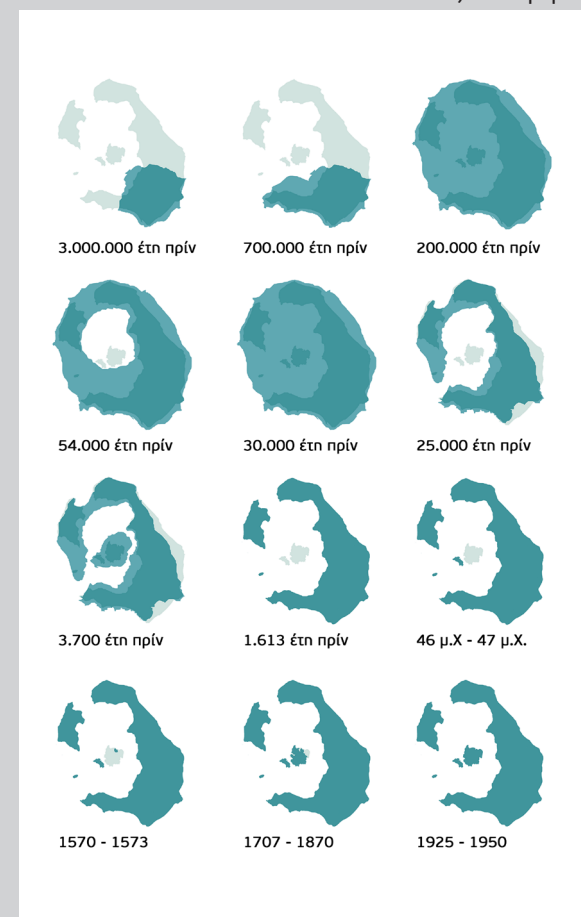
Στα τέλη του 17ου αιώνα πΧ οι οικισμοί καταστρέφονται από σεισμούς, αλλά σύντομα ξαναχτίζονται για να καταστραφούν ολοκληρωτικά, λίγο αργότερα, το 1613 πΧ, από έκρηξη του ηφαιστείου. Η μεγάλη μινωική έκρηξη όπως ονομάστηκε, ήταν κοσμογονική και διαμόρφωσε το σύμπλεγμα των νησιών της Σαντορίνης όπως το γνωρίζουμε σήμερα, μιας και μέχρι τότε το νησί ήταν ένας συνεχής δακτύλιος ξηράς με ένα άνοιγμα νοτιοανατολικά (εικ.27).⁴⁰ Η έκρηξη δημιούργησε θαλάσσια ανοίγματα μεταξύ της Θήρας, του Ασπρονησιού και της Θηρασίας και διαμόρφωσε καλντέρα ύψους 300 μέτρων και υποθαλάσσιου βάθους 350 μέτρων. Δεν είναι ακόμη αρχαιολογικά επιβεβαιωμένο αν οι κάτοικοι εγκατέλειψαν ολοκληρωτικά το νησί πριν από την έκρηξη γιατί δεν έχει ανασκαφεί λιμάνι εκείνης της περιόδου. Τα νησιά του



Εικ.25 Αρχαιολογικός χώρος στο Ακρωτήρι



Εικ.26 Φωτορεαλιστική αναπαράσταση της «Πλατείας των Τριγώνων», Ακρωτήρι



Εικ.27 Γεωγραφική εξέλιξη της Σαντορίνης

38. Μαρινάτος Σπ.: "Ανασκαφαί Θήρας VI (1972)", Αθήνα 1974]

39. Μενδώνη Λ., Ντούμας Χ., Λαμπρινουδάκης Β., Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε., Το Αιγαίο και ο πολιτισμός του. Αρχαιολογικός Άτλας του Αιγαίου. Από την προϊστορία έως την ύστερη αρχαιότητα, Αθήνα 1998

40. «Ηφαιστειότητα και δημιουργία της Σαντορίνης». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.



Εικ.28 Ευρήματα της Αρχαίας Ελεουσίνας



Εικ.29 Ευρήματα στην Αρχαία Θήρα

συμπλέγματος ερηνώνουν για περισσότερο από δύο αιώνες.⁴¹

Το νησί κατοικείται και πάλι κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο (ύψωμα Μονόλιθος). Φοίνικες εγκαθίστανται το 13ο αι. π. Χ. στη νότια πλευρά του (Αρχαία Ελευσίνα) (εικ 28) και το ονομάζουν Καλλίστη. Στα τέλη του 12ου αι. π. Χ. το αποικίζουν Λακεδαιμόνιοι, με επικεφαλής τον Θήρα, από τον οποίο προέρχεται και το όνομά του.⁴²

Το κέντρο του νησιού στα ιστορικά χρόνια βρίσκεται στην ανατολική ακτή, στο βράχο του Μέσα Βουνού, όπου αναπτύχθηκε η πόλη της αρχαίας Θήρας που παρουσίασε συνεχή κατοίκηση από τα Γεωμετρικά ως και τα Ύστερα Ρωμαϊκά χρόνια (9ος - 3ος αι. π. Χ.) (εικ.29). Η Θήρα τον 6ο αι. π. Χ. έκοψε δικό της νόμισμα και συνέδεσε την τύχη της με την πορεία της μητρόπολής της, της Σπάρτης, κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Στα Ελληνιστικά χρόνια το νησί αναπτύσσεται και χρησιμοποιείται ως ναυτική και στρατιωτική βάση των Πτολεμαίων, ενώ κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη δραστηριότητα.⁴³

Για την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο, οι μόνες σημαντικές πληροφορίες που έχουμε είναι ότι από τον 4ο αι. μ. Χ. το νησί ασπάστηκε το χριστιανισμό και συγκρότησε την επισκοπή Θήρας. Χτίζονται πολλές επιβλητικές παλαιοχριστιανικές Βασιλικές από τον πολυπληθή και οικονομικά εύρωστο πληθυσμό που κατοικεί πλέον στο νησί. Από τον 11ο αιώνα όμως γίνονται στο νησί συχνές πειρατικές επιδρομές, πράγμα που αυξάνει τον πληθυσμό στα χωριά που βρίσκονται στο εσωτερικό του νησιού. Μετά τον 9ο αι. μ. Χ. η Θήρα εντάχθηκε στο Θέμα του Αιγαίου.⁴⁴

41. Μαρινάτος Σπ.: "The Volcanic Destruction on Minoan Crete", *Antiquity* 425:39, 1939

42. Μενδώνη Λ., Ντούμας Χ., Λαμπρινουδάκης Β., Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε., Το Αιγαίο και ο πολιτισμός του. Αρχαιολογικός Άτλας του Αιγαίου. Από την προϊστορία έως την ύστερη αρχαιότητα, Αθήνα 1998

43. "ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ, πορεία στο χρόνο", Κονταράτος, Αντώνης, Εκδόσεις «Ηλιότοπος», 2007

44. Ο.Π.

Με την Ενετοκρατία στον ελληνικό χώρο και το Αιγαίο το 13ο αιώνα, οι Κυκλάδες δίνονται σε Ενετούς ευγενείς υπό την επικυριαρχία Λατίνου Αυτοκράτορα και η Θήρα επονομάζεται Σαντορίνη (παραφθορά του Santa Irene, Αγία Ειρήνη), από την εκκλησία που πρωτοαντίκρυσαν όταν το προσέγγιζαν.⁴⁵ Το 1487 προσαρτάται μαζί με το δουκάτο του Αιγαίου (Δουκάτο της Νάξου) (εικ.30) στη Βενετία. Στα τέλη του ίδιου αιώνα ξεσπάει πόλεμος ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Βενετία για την κυριαρχία των νησιών ο οποίος τελειώνει με την υπογραφή συνθήκης ειρήνης σύμφωνα με την οποία η Σαντορίνη μεταξύ άλλων νησιών μένουν υπό την κυριαρχία των Ενετών. Αυτή την περίοδο, από τα μέσα του 15ου αιώνα οικοδομούνται τα Κάστρα και τα Καστέλια της Πάνω Μεριάς (σημερινή Οία), του Πύργου και του Εμπορείου. Επιπλέον, κατά την περίοδο αυτή, μέρος των κατοίκων ασπάστηκε το καθολικό δόγμα. Κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας των Φράγκων οι πειρατικές επιδρομές και λεηλασίες σφράγισαν αποφασιστικά την οικονομική, δημογραφική και κοινωνική ζωή του νησιού. Οι Κυκλάδες λεηλατούνται επανειλημμένα και η Σαντορίνη μετά την επιδρομή και λεηλασία από τον Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα (1537) απομένει με 330 κατοίκους.⁴⁶ Στις αρχές του 16ου αιώνα οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν το νησί και στη συνέχεια εφαρμόζουν πρόγραμμα αποικισμού των ερημωμένων νησιών με κατοίκους από άλλα μέρη της Ελλάδας. Παραχωρούν προνόμια στους κατοίκους της και ενθαρρύνουν το εμπόριο και τη ναυτιλία. Λίγα χρόνια αργότερα και καθώς ο πληθυσμός αυξάνεται εντυπωσιακά, το νησί μετατρέπεται σε ισχυρό κέντρο (εικ.31). Η Σαντορίνη αποκτά δυναμικό στόλο και σχέσεις με τα μεγάλα λιμάνια της εποχής (Αλεξάνδρεια, Κωνσταντινούπολη). Το εμπόριο ακμάζει με την παραγωγή και



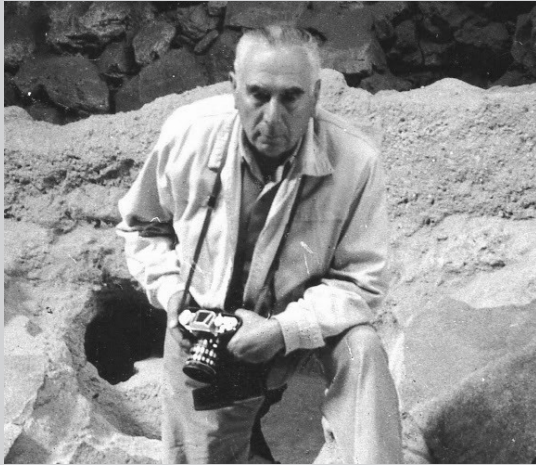
Εικ.30 Το Δουκάτο της Νάξου



Εικ.31 Χάρτης Σαντορίνης του 17ου αιώνα

45. Δανέζης, Ι.Μ. (επιμ.), "Σαντορίνη, Θήρα, Θηρασία, Ασπρονήσι, Ηφαίστεια", Αθήνα 2001, Εκδόσεις Αδάμ

46. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997



Εικ.32 Σ.Μαρινάτος στο Ακρωτήριο



Εικ.33 Από τις ανασκαφές στο Ακρωτήριο



Εικ.34 Από τις ανασκαφές στο Ακρωτήριο

εξαγωγή κρασιού και εγκαθιδρύονται στο νησί προξενεία από την Αγγλία και τη Γαλλία. Ωστόσο, εξαιτίας μεγάλων σεισμών, εκρήξεων του ηφαιστείου και κατ' επέκταση παληροϊκών κυμάτων στα μέσα του 17ου αιώνα, οι κάτοικοι των παράκτιων περιοχών εγκαταλείπουν τους οικισμούς τους και συγκεντρώνονται σε πιο απρόσιτα χωριά στην ενδοχώρα.⁴⁷

Στα τέλη του 18ου αιώνα συνυπογράφεται από τον Επίσκοπο Θήρας το έγγραφο υποταγής στους Ρώσους. Σύμφωνα με έκθεση του Ρώσου πρόξενου, ο πληθυσμός της Σαντορίνης αριθμούσε τότε πάνω από 3 χιλιάδες κατοίκους. Στις αρχές του 19ου αιώνα, και μετά το Ρώσο-Τουρκικό πόλεμο, η Σαντορίνη διαθέτει 32 εμπορικά πλοία και αποτελεί την όγδοη ναυτική δύναμη στο Αιγαίο.⁴⁸

Την ελληνική επανάσταση του 1821 κατά των Τούρκων, ακολουθούν και οι κάτοικοι των Κυκλάδων που απελευθερώνονται και προσχωρούν εξ αρχής στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος. Το εμπόριο και η ναυτιλία απετέλεσαν τους βασικούς τομείς ανάπτυξης και μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, αναδεικνύοντας την οικονομική ανεξαρτησία του νησιού και των κατοίκων του. Το 1941 η Σαντορίνη αρχικά εντάχθηκε στην ιταλική διοίκηση, στα πλαίσια της κατοχής των ελληνικών εδαφών από τις Δυνάμεις του Άξονα. Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας το 1943 το νησί γνώρισε τη γερμανική κατοχή ως την απελευθέρωσή του.⁴⁹

Τα χρόνια που ακολουθούν, μέχρι τη σημερινή εποχή, χαρακτηρίζονται από μεγάλες ανασκαφές και ανακαλύψεις οικισμών. Αρχικά το 1870, μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής ξεκινούν ανασκαφές στο Ακρωτήριο και γρήγορα εντοπίζουν θαμμένο οικισμό

47. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997

48. "ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ, πορεία στο χρόνο", Κονταράτος, Αντώνης, Εκδόσεις «Ηλιότοπος», 2007

49. Δαλιάνη Νάνσυ, Σαντορίνη το νησί των αντιθέσεων Εκδ. Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου Σαπφώ: Τα Ελληνικά Νησιά (Sappho: The Greek Islands), 2004

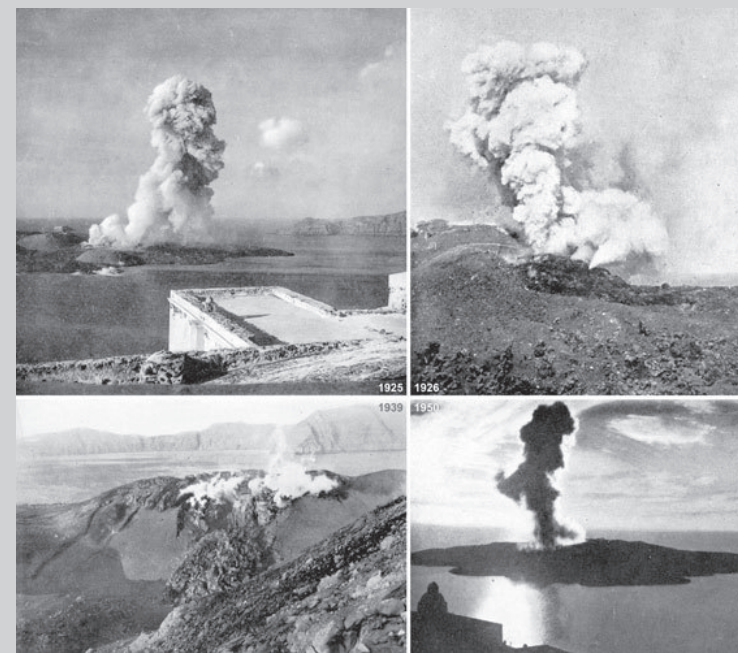
όπου το 1967 ο καθηγητής και ακαδημαϊκός αρχαιολόγος Σπ. Μαρινάτος (εικ.32,33,34) αποκαλύπτει τον προϊστορικό οικισμό. Το 1896 αρχίζουν ανασκαφές από Γερμανούς αρχαιολόγους και στο Μέσα Βουνό όπου επιβεβαιώνεται εκεί η θέση της πόλης της Αρχαίας Θήρας και αποκαλύπτεται το μέγεθος του οικισμού.⁵⁰

Σημαντικό γεγονός της νεότερης ιστορίας είναι η έκρηξη του ηφαιστείου το 1950 και οι καταστροφικοί σεισμοί, που έχουν ως συνέπεια την εγκατάλειψη του νησιού από μεγάλο μέρος του πληθυσμού, υπογραμμίζοντας το διαχρονικό ρόλο των φυσικών δυνάμεων στη Σαντορίνη (εικ.35). Το 1956 δύο απανωτοί σεισμοί 7,5 και 6,9 ρίχτερ συγκλονίζουν το νησί και προκαλούν μεγάλες καταστροφές και ολόκληρα τμήματα των οικισμών του καθίστανται ακατοίκητα (εικ.36).⁵¹ Πολλές οικογένειες εγκαταλείπουν το νησί και εγκαθίστανται σε συνοικίες του Πειραιά και της Αθήνας και ο πληθυσμός μειώνεται περίπου κατά 50% και φθάνει μόλις τις 8000 κατοίκους. Το νησί περνάει μια 20ετία μεγάλης ανέχειας και δύσκολης διαβίωσης για όσους κατοίκους παραμένουν – κυρίως υπερήλικες και παιδιά - και ασχολούνται με τον πρωτογενή τομέα (αμπελοκαλλιέργεια, ντοματάκι, φάβα). Μετά τη μεταπολίτευση και ειδικά από τη δεκαετία του 1980 αρχίζει η τουριστική ανάπτυξη του νησιού που ακολουθεί ανοδική πορεία μέχρι σήμερα. Τέλος το 1992 γίνονται ανασκαφές στα χωριά Περίσσα και Καμάρι που αποκαλύπτουν αρχαιοελληνικούς και πρωτοχριστιανικούς οικισμούς.⁵²

50. "ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ, πορεία στο χρόνο", Κονταράτος, Αντώνης, Εκδόσεις «Ηλιότοπος», 2007

51. Δανέζης, Ι.Μ. (επιμ.), "Σαντορίνη, Θήρα, Θηρασία, Ασπρονήσι, Ηφαίστεια", Αθήνα 2001, Εκδόσεις Αδάμ

52. Ο.Π.



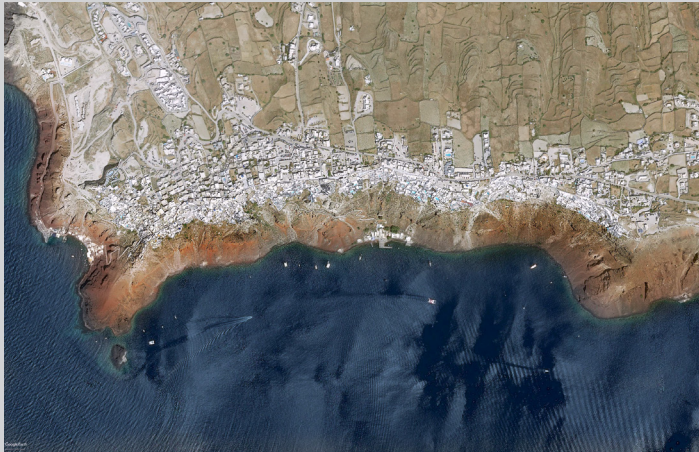
Εικ.35 Φωτογραφίες από εκρήξεις. (1925-1950)



Εικ.36 Φωτογραφία από το σεισμό του 1956



Εικ.37 Χάρτης με όλους τους οικισμούς του νησιού



Εικ.38 Οία, Σαντορίνη

Β.2.1 Τύποι των οικισμών της Σαντορίνης

Κατά τη διάρκεια της ιστορικής της διαδρομής και μέχρι τους σεισμούς του 1956, στο νησί της Σαντορίνης είχαν σχηματιστεί 13 οικισμοί (Πάνω Μεριά, Βουρβούλος, Ημεροβίγλι, Κοντοχώρι, Φηρά/Φηροστεφάνι, Κατεράδος, Μεσαριά, Βόθωνας, Μέσα Γωνιά, Πύργος, Μεγαλοχώρι, Ακρωτήρι, Εμπορείο).⁵³

Σήμερα η Σαντορίνη έχει 32 οικισμούς με μεγαλύτερους πληθυσμιακά το Εμπορείο, τα Φηρά και τη Μεσαριά (εικ.37). Η ανάπτυξη και δημιουργία όλων αυτών των οικισμών είναι αποτέλεσμα των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που επικράτησαν ιστορικά μέχρι τις ημέρες μας. Οι οχυρωμένοι οικισμοί, λόγου χάριν, τα «καστέλια» είναι από τους παλαιότερους τύπους οικισμών και έχουν διατηρηθεί ως τη σημερινή εποχή. Όσο ο κίνδυνος της πειρατείας μειωνόταν, δημιουργήθηκαν λόγω του φυσικού ανάγλυφου σε όλο το νησί οι υπόσκαφοι οικισμοί και άρχισαν να επεκτείνονται. Στη συνέχεια χτισθήκαν οικισμοί σε όλα τα μέρη του νησιού, κοντά στη θάλασσα, πάνω στην καλντέρα, κοντά σε αγροτικές εκτάσεις ενώ παράλληλα επεκτείνονταν και οι ήδη υπάρχοντες. Τα τελευταία χρόνια και λόγω του τουρισμού, τόσο οι παραθαλάσσιοι οικισμοί αλλά και όσοι βρίσκονται στην καλντέρα είχαν απότομη και πολύ μεγάλη ανάπτυξη.⁵⁴

Οι οικισμοί της Σαντορίνης ανάλογα με τη χωρική τους ανάπτυξη, μπορούν να διακριθούν πλέον σε 4 βασικές κατηγορίες⁵⁵:

- γραμμικοί
- υπόσκαφοι
- εξελιγμένοι οχυροί
- παράκτιοι

53. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997

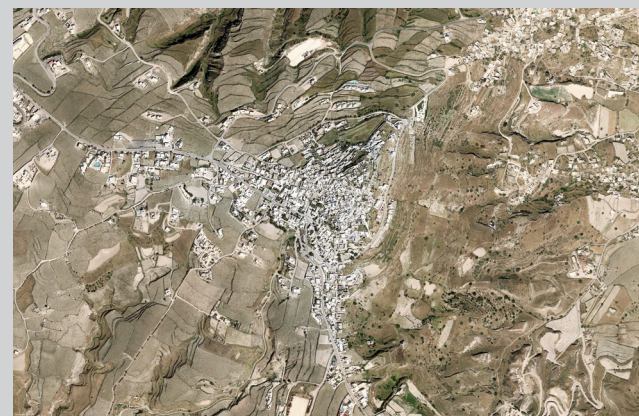
54. "Σαντορίνη, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική", Δημήτρης Φιλιππίδης, Μέλισσα, Αθήνα. σ.16

55. Ο.Π

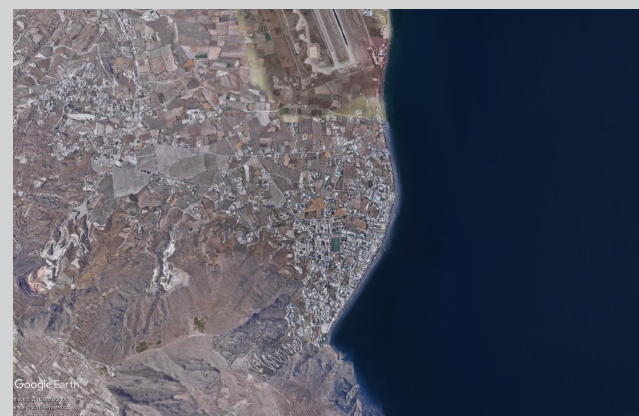
Στους γραμμικούς ανήκουν οικισμοί όπως τα Φηρά, το Ημεροβίγλι και η Οία που εκτείνονται κατά το μήκος του γκρεμού παράλληλα με τους κύριους οδικούς άξονες και έχουν θέα προς την καλντέρα (εικ.38) . Στους υπόσκαφους ανήκουν χωριά όπως ο Καρτεράδος, ο Βόθωνας και το Μεγαλοχώρι, που ακολουθούν την πορεία κάποιου χειμάρρου/ ποταμού και εκτείνονται κατά μήκος του (εικ.39) . Οι εξελιγμένοι οχυροί οικισμοί, με τους οποίους θα ασχοληθούμε περισσότερο, όπου ανήκουν ο Πύργος, το Ακρωτήρι και το Εμπορείο, χωριά που σχηματίστηκαν από την επέκταση των οικισμών και έξω από τα τείχη του αρχικού οχυρωμένου πυρήνα (καστέλι) προς διάφορες κατευθύνσεις (εικ.40) . Και τέλος οι παράκτιοι οικισμοί, όπως η Περίσσα και το Καμάρι, που δημιουργήθηκαν μετά το 1950 με την άνθηση του τουρισμού στο νησί (εικ.41) . Στην πραγματικότητα βέβαια οι οικισμοί είναι μικτοί και υπάρχουν τμήματα τους που μεμονωμένα ανήκουν σε άλλη κατηγορία, όπως για παράδειγμα στα Φηρά περιλαμβάνεται και ένα υπόσκαφο τμήμα από την πλευρά των χωραφιών, το Κοντοχώρι.⁵⁶



Εικ.39 Καρτεράδος, Σαντορίνη



Εικ.40 Πύργος, Σαντορίνη

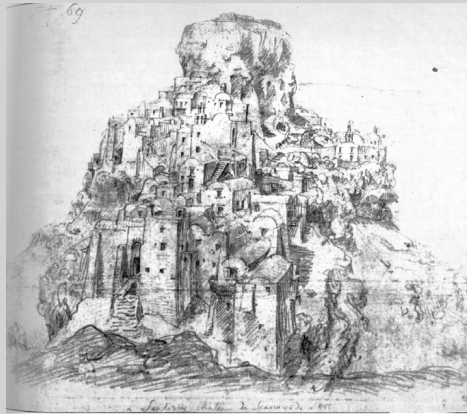


Εικ.41 Καμάρι, Σαντορίνη

4. "Σαντορίνη, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική", Δημήτρης Φιλιππίδης, Μέλισσα, Αθήνα. σ.16-17



Εικ.42 Καστέλι Οίας



Εικ.43 Καστέλι Σκάρου



Εικ.44 Καστέλι Πύργου

Β.2.2 Τα Καστέλια : Οι πρώτοι οικιστικοί οχυρωμένοι πυρήνες

Η περίοδος μετά την άλωση την Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 και όλο το διάστημα της λατινοκρατίας (13ο-16ο αιώνα) χαρακτηρίστηκε κυρίως από δυο παράγοντες που επηρέασαν τη μορφή των οικισμών του νησιού.

1. Η παραχώρηση τμημάτων του νησιού σε άρχοντες-φεουδάρχες με αποτέλεσμα το σταδιακό εποικισμό του από δυτικούς, που φρόντιζαν για την προστασία της ζωής και της περιουσίας τους.

2. Οι συνεχείς ενετο-τουρκικοί πόλεμοι και οι πειρατικές επιδρομές που έκαναν ζωτική την ανάγκη άμυνας αλλά και προστασίας των κατοίκων του νησιού.⁵⁷

Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να χτιστούν Γουλάδες (μεμονωμένα οχυρά κτίσματα) που ανήκαν σε ισχυρές οικονομικά και πολιτικά οικογένειες και Καστέλια (οχυρωμένα οικιστικά σύνολα) που προστάτευαν συνολικά τους άρχοντες της περιοχής.

Στο νησί της Σαντορίνης χτίστηκαν πέντε καστέλια : Το Καστέλι του Αγίου Νικολάου (Απάνω Μεριά/ Οία) (εικ.42), το Καστέλι του Σκάρου (εικ.43) , το Καστέλι του Πύργου (εικ.44) , το Καστέλι του Ακρωτηρίου (εικ.45) και το Καστέλι του Εμπορείου (εικ.46) .

Τα Καστέλια οικοδομήθηκαν σε στρατηγικές θέσεις τόσο για τον έλεγχο της θάλασσας όσο και για την εποπτεία του αγροτικού χώρου και των περασμάτων πάνω στο νησί.⁵⁸ (εικ.47) Το καστέλι

57. "ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ, πορεία στο χρόνο", Κονταράτος, Αντώνης, Εκδόσεις «Ηλιότοπος», 2007, σ. 115-117

58. "Η εξέλιξη των οικισμών από το μεσαίωνα στα νεώτερα χρόνια" Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, "Σαντορίνη" Ιωάννης Δανέζης 2001

του Αγίου Νικολάου στην Οία κάλυπτε το βόρειο τμήμα του νησιού και τη θαλάσσια περιοχή μέχρι τα γειτονικά νησιά. Ο Σκάρος είχε την εποπτεία όλης της καληντέρας από το βόρειο μέχρι την Οία μέχρι το Ακρωτήριο. Ο Πύργος βρισκόταν σε υπερυψωμένη, κεντροβαρική θέση και είχε τον έλεγχο όλης της ΒΑ περιοχής του νησιού. Το Ακρωτήριο και το Εμπορείο έλεγχαν το νότιο, πεδινό άρα και πιο πολύτιμο τμήμα του νησιού από την άποψη των καλλιιεργειών. Τα Καστέλια του Σκάρου, του Αγίου Νικολάου και του Πύργου χτίστηκαν σε τοποθεσίες με φυσική οχύρωση.⁵⁹ Τα Καστέλια του Ακρωτηρίου και του Εμπορείου είχαν κοντά τους ένα Γουλά, ο οποίος σε περίπτωση πολιορκίας λειτουργούσε ως αποθήκη αγροτικών προϊόντων, καταφύγιο της οικογένειας και των υπηρετών της και ως προμαχώνας του Καστελιού. Τα Καστέλια αυτά δημιουργήθηκαν μέσα σε οχυρωμένο περίβολο που τον περιέκλειαν οι εξωτερικοί τοίχοι των σπιτιών του περιγράμματος των οικισμών. Είχαν έντονο φρουριακό χαρακτήρα, χάρη στη μορφολογία του εδάφους και τις οργανωμένες ως οχυρά εξωτερικές κατοικίες : τα κτίσματα βρίσκονταν σε επαφή το ένα με το άλλο και έχοντας ελάχιστα ανοίγματα προς την εξωτερική πλευρά, δημιουργούσαν το τείχος του Καστελιού.⁶⁰

59. "ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ, πορεία στο χρόνο", Κονταράτος, Αντώνης, Εκδόσεις «Ηλιότοπος», 2007, σ. 117-121

60. "Σαντορίνη, κοινωνία και χώρος", Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, σ. 62-64



Εικ.45 Καστέλι Ακρωτηρίου



Εικ.46 Καστέλι Εμπορείου



Εικ.47 Χάρτης θέσεις Καστελιών



Εικ.48 Η Θέση του Εμπορείου



Εικ.49 Διάγραμμα περιοχών

Β.3 Εμπορείο

Β.3.1 Γενικά στοιχεία του Εμπορείου

Τα Καστέλια στο νησί της Σαντορίνης λόγω των φυσικών, οικονομικών και ιστορικών παραγόντων και της συνεχούς κατοίκησης του νησιού, έχουν υποστεί εκτεταμένη ανθρώπινη παρέμβαση που σε ορισμένες περιπτώσεις είναι μη αναστρέψιμη. Στη συγκεκριμένη ερευνητική εργασία θα ασχοληθούμε με το Καστέλι του Εμπορείου που είναι το καλύτερα διατηρημένο και το πιο αντιπροσωπευτικό της Σαντορίνης μιας και διατηρεί όλα τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν.

Το Εμπορείο βρίσκεται στα νότια του νησιού (εικ.48), χτισμένο στους πρόποδες του βουνού του Προφήτη Ηλία (496 μ) που αποτελεί ένα από τα λίγα σημεία του νησιού που υπάρχουν ασβεστολιθικά και όχι ηφαιστειακά πετρώματα. Είναι ο μεγαλύτερος πληθυσμιακά οικισμός του νησιού -στην απογραφή του 2011 αριθμούσε 1938 κατοίκους- με αμέσως επόμενο την πρωτεύουσα του νησιού, τα Φηρά. Έχει δύο νηπιαγωγεία, ένα δημοτικό και ένα γυμνάσιο. Νοτιοανατολικά του Εμπορείου βρίσκεται ο οικισμός της Περίσσης και νότια ο λόφος του Γαβρήλου που βρίσκονταν οι ανεμόμυλοι του χωριού, που πλέον έχουν εγκαταλειφθεί (εικ.49). Λίγο έξω από το χωριό υπάρχει το μοναδικό λατομείο του νησιού που βρίσκεται σε λειτουργία που τροφοδοτεί το νησί με οικοδομικά υλικά.

Β.3.2 Ιστορικά στοιχεία του Εμπορείου

Στην ευρύτερη περιοχή του σημερινού χωριού, υπάρχουν τα πρώτα ανασκαφικά ευρήματα του νεολιθικού οικισμού και ενός νεκροταφείου στην παραλιακή Περίσσα, στην ευρύτερη περιοχή της οποίας βρισκόταν και το λιμάνι της Αρχαίας Ελευσίνας που λειτούργησε ως επίνειο της πόλης της Θήρας στο Μέσα Βουνό. Τα ευρήματα εκεί δείχνουν ότι οι ασχολίες των κατοίκων ήταν οι αγροτικές καλλιέργειες και το ψάρεμα. Ο παραλιακός οικισμός σταδιακά εγκαταλείφθηκε εξαιτίας αλλεπάλληλων καταστροφών από σεισμούς.⁶¹

Κατά τη Βυζαντινή εποχή, γύρω από τον παλαιοχριστιανικό ναό της Αγίας Ειρήνης στην Περίσσα (εικ.50), αναπτύσσεται μικρός οικισμός αγροτών και ψαράδων ενώ παράλληλα, στην ΒΔ είσοδο του σημερινού χωριού, κοντά σε μαρμάρινο ταφικό μνημείο του 3ου πΧ αιώνα, δημιουργείται μικρός αγροτικός οικισμός με εγγύτητα στα χωράφια αλλά και σύνδεση με την παραλιακή περιοχή. Ο οικισμός αναπτύχθηκε σημαντικά και τον 15ο αι. εξ αιτίας της εκτεταμένης πειρατείας, κτίσθηκε το Καστέλι. Το Καστέλι ανήκει στον τύπο του οχυρού οικισμού που δημιουργήθηκε από αρχικό πυρήνα γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκε η οχύρωση (εικ.51). Τα εξωτερικά σπίτια σχηματίζουν αδιάσπαστη σειρά αποτελώντας τον οχυρωματικό περίβολο ενώ παράλληλα βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο που ήταν δύσκολα προσβάσιμο απ' τη θάλασσα.⁶² Δίπλα στον οχυρωμένο οικισμό προς το βορρά, υπάρχει ο πύργος του Γουλά που αποτελεί αμυντικό πύργο για την προστασία των αρχόντων του χωριού και των προϊόντων τους (εικ.52).

Ο οικισμός αναπτύσσεται σταδιακά και ευημερεί εξελισσόμενος σε εμπορικό κέντρο της περιοχής, δίνοντας του έτσι και το όνομα Εμπορείο ή Νημποριό. Το Εμπορείο ήταν ο τόπος που γινόταν η πώληση αγροτικών προϊόντων αλλά και αλιευμάτων από την



Εικ.50 Αγία Ειρήνη, Περίσσα



Εικ.51 Πανοραμική φωτογραφία, Καστέλι Εμπορείου



Εικ.52 Ο Γουλάς του Εμπορείου

61. "ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ, πορεία στο χρόνο", Κονταράτος, Αντώνης, Εκδόσεις «Ηλιότοπος», 2007

62. Δανέζης, Ι.Μ. (επιμ.), "Σαντορίνη, Θήρα, Θηρασία, Ασπρονήσι, Ηφαίστεια", Αθήνα 2001, Εκδόσεις Αδάμ



Εικ.53 Λόφος του Γαβρύλου



Εικ.54 Αγία Παρασκευή Κατσινάρου

Εικ.55
Η "Πόρτα"

κοντινή παραλία της Περίσσης.⁶³ Στο λόφο του Γαβρύλου (εικ.53) χτίζονται πολυάριθμοι ανεμόμυλοι για το άλεσμα των δημητριακών κυρίως του κριθαριού που ήταν η πρώτη ύλη για τη σαντορινιά κριθαροκουλούρα, ένα παξιμάδι κυρίως από κριθαρένιο αλεύρι γιατί το σιτάρι δεν καλλιεργούνταν στο νησί. Το 19ο αιώνα υπήρχαν 13 ανεμόμυλοι που έδειχναν την οικονομική ευρωστία της περιοχής. Στη βόρεια πλευρά του Καστελιού, αυτή την περίοδο, άρχισε να προεκτείνεται ο οικισμός του Εμπορείου με υπόσκαφες κατοικίες, στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής του Κατσινάρου (εικ.54). Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής είναι η μόνη ορατή από τη θάλασσα και ο οικισμός αναπτύσσεται παράλληλα με την κοίτη παλιού χειμάρρου που η αρχή του βρίσκεται στην πλαγιά του βουνού του Προφήτη Ηλία. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Καστέλι του Εμπορείου υπήρχε μια μοναδική είσοδος, η ονομαζόμενη ακόμη και σήμερα Πόρτα στη ΝΑ πλευρά του (εικ.55). Μετά τον σεισμό του 1956 δημιουργήθηκε μια δεύτερη πύλη εισόδου απέναντι απ' την κεντρική εκκλησία όπου επηρέασε την κίνηση και την πορεία μέσα στο Καστέλι.

Μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1956, το Εμπορείο λόγω της ενασχόλησης της πλειοψηφίας των κατοίκων του με τον πρωτογενή τομέα (καλλιέργεια της γης, αλιεία) διατήρησε σε μεγάλο βαθμό τον πληθυσμό του και τον αγροτικό του χαρακτήρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι αστικοποιήθηκε με βραδύτερους ρυθμούς απ' ότι άλλες περιοχές στη Σαντορίνη. Μετά το 1980 το Εμπορείο και ιδιαίτερα η παραλιακή Περίσσα που ήταν η περιοχή των καλλιιεργήσιμων εκτάσεων του χωριού, ακολούθησαν την πορεία των περιοχών που πέρασαν απότομα από τον πρωτογενή τομέα στην παροχή τουριστικών υπηρεσιών. Την ίδια περίοδο αναπτύχθηκε οικιστικά έξω από το Καστέλι τόσο ΝΑ προς τη θάλασσα όσο και ΒΔ εις βάρος των αγροτικών εκτάσεων και του παραδοσιακού αμπελώνα αν και διατηρούνται σε μεγάλο βαθμό τα αγροτικά χαρακτηριστικά του.⁶⁴

63. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αρχιτεκτονική Ανάλυση Παραδοσιακών Κτηρίων και Συνόλων, 2015-2016

64. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997, σ. 86

B.3.3 Η κατοικία στο Εμπορείο

Τύποι κατοικίας

Ο βασικός παράγοντας που καθόρισε την αρχιτεκτονική και τη μορφή των κατοικιών για μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι και τα τέλη του 18ου αιώνα ήταν η ασφάλεια κυρίως από επιδρομές που γίνονταν από τη θάλασσα. Ο οικισμός του Εμπορείου δεν είναι παραλιακός και η απόσταση από την παραλία δεν είναι αποτρεπτική (500-1000 μέτρα) για τους εισβολείς. Οι διαφορές στην κοινωνική και οικονομική θέση που υπήρχαν στους κατοίκους του καθόριζαν και τη θέση και την ποιότητα της οχύρωσης άρα και το βαθμό της προστασίας που προσέφεραν τα κτίσματα.⁶⁵ Τα ανώτερα στρώματα προφυλάσσονταν μέσα στο Καστέλι και το Γουλά. Οι φτωχοί αγρότες και ψαράδες έκτιζαν υπόσκαφα σπίτια εκμεταλλευόμενοι έτσι την οχύρωση που τους παρείχε το ανάγλυφο του εδάφους, τα ρέματα και οι σπηλιές. Ολόκληρα τμήματα του οικισμού έξω από το Καστέλι δεν ήταν ορατά ακόμα και από πολύ κοντινή απόσταση από τους δρόμους που οδηγούσαν από τη θάλασσα στο χωριό. Με το πέρασμα όμως των χρόνων και όσο η ανάγκη για οχύρωση ξεπεράστηκε (μέσα 19ου αιώνα), οι άρχοντες και οι εύπορες οικογένειες αποζητούσαν και κατασκεύαζαν πιο μεγάλα και περίτεχνα σπίτια που αναδείκνυαν και πρόβαλλαν την κοινωνική τους θέση. Μπορούμε λοιπόν στο Εμπορείο να εντοπίσουμε τέσσερις τύπους κατοικίας:

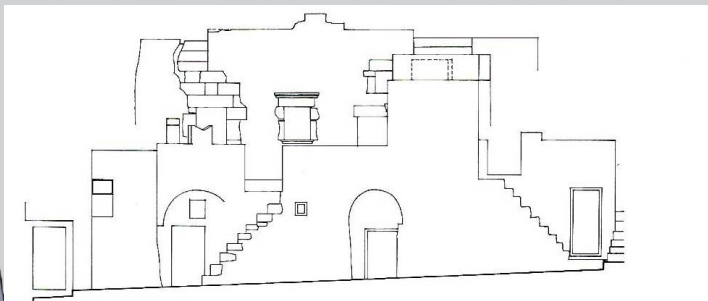
65. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπεληγιάννη, 1997, σ.36-37



Εικ.56 Αρχικός τύπος κατοικίας



Εικ.57 Ανατολική όψη του Καστελιού του Εμπορείου



Εικ.58 Πρόσοψη σπιτιών από τον εσωτερικό του Καστελιού

Ο αρχικός τύπος κατοικίας

Ήταν ο τύπος που υπήρχε μέσα στο πυκνοκατοικημένο κέντρο του οχυρού οικισμού και αποτελεί στα βασικά του χαρακτηριστικά τον πρόδρομο του μεταγενέστερου σπιτιού. (εικ.56) Πιθανότατα ήταν αρχικά οι κατοικίες αρχόντων που είχαν το προνόμιο της οχύρωσης. Στο σύνολό τους τα σπίτια του κέντρου του Καστελιού, για να προσαρμοστούν στις ανάγκες του περιορισμένου χώρου, αναπτύσσονταν σε ύψος προς διάφορες κατευθύνσεις, γεγονός που εξυπηρετούσε και αμυντικούς σκοπούς(εικ.57).⁶⁶ Είναι δύσκολο να δούμε σήμερα πως ακριβώς ήταν ένα από τα αρχικά σπίτια του οικισμού αφού μετά τον κίνδυνο των πειρατικών επιδρομών όλες οι κατοικίες έχουν υποστεί αλλαγές.

Κάθε κατοικία βασιζόταν σε έναν μονόχωρο πυρήνα με κύριο χαρακτηριστικό την κάλυψη με θόλο. Το μονόχωρο αυτό σπίτι ήταν συνήθως λιθόχτιστο. Οι όγκοι του είναι στενομέτωποι και οι κατοικίες βρίσκονται σε παράλληλη διάταξη. Η είσοδος στην κατοικία γινόταν από τον εσωτερικό δρόμο του οχυρωμένου οικισμού (εικ.58). Υπήρχε συνήθως μια μικρή αυλή, με έκταση περίπου το 1/3 του μεγέθους της κατοικίας που συγκέντρωνε κάποιους βοηθητικούς χώρους, όπως την κουζίνα (μαγειρείο) και το φούρνο. Το ισόγειο κτίσμα βρισκόταν στο επίπεδο του δρόμου ή ένα μέρος του συχνά κάτω από το επίπεδο του δρόμου ανάλογα με το βραχώδες ανάγλυφο του εσωτερικού του Καστελιού. Εδώ υπήρχαν συνήθως αποθηκευτικοί χώροι ή στάβλοι για τα οικόσιτα ζώα, αν και σε κάποιες περιπτώσεις συναντάμε και κατοικίες.⁶⁷ Στον

66. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997 σ.140

67. "Σαντορίνη, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική", Δημήτρης Φιλιππίδης, Μέλισσα, Αθήνα.σ.26

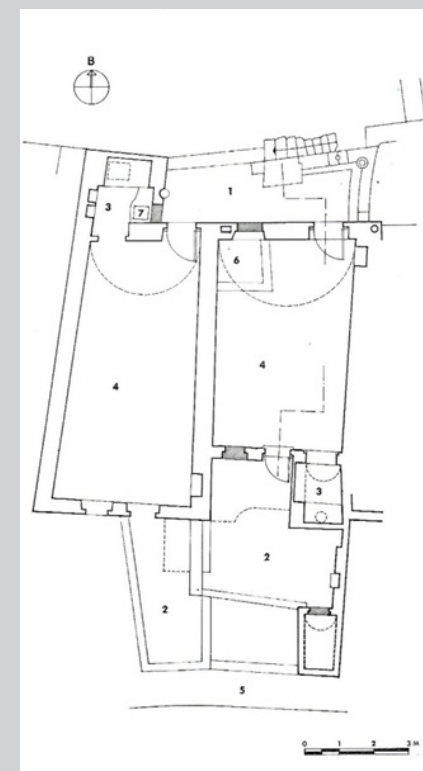
όροφο βρισκόταν η κύρια κατοικία που είχε είσοδο από την αυλή. Τις περισσότερες φορές αποτελούταν από έναν ενιαίο χώρο ή σε κάποιες περιπτώσεις από δυο δωμάτια, έναν κεντρικό δωμάτιο (σάλα) και στο πίσω μέρος ένα υπνοδωμάτιο (σωτοκάμαρα) ως συνέχεια του πρώτου (εικ.59,60) . Η κατοικία είχε μικρά ή καθόλου ανοίγματα που βρίσκονταν στις στενές όψεις, κυρίως βέβαια σε αυτή που έβλεπε στο εσωτερικό του καστελιού. Παράδειγμα αυτού του τύπου αποτελεί και το διπλό σπίτι στο Καστέλι (εικ.61) όπου δύο ξεχωριστές ιδιοκτησίες εξαιτίας της αλληλοεπικάλυψης των όγκων μοιράζονται την ίδια αυλή στο εσωτερικό.⁶⁸

Στο ανάπτυγμα της νότιας όψης που βλέπουμε (εικ.62), παρατηρούμε κάποια από αυτά τα χαρακτηριστικά. Από δεξιά βλέπουμε την «Πόρτα», την κύρια είσοδο του Καστελιού που ακόμα έχει χαρακτηριστικά μικρά ανοίγματα στους πάνω ορόφους που βρίσκονται κατοικίες. Παρατηρούμε την αλληλοεπικάλυψη των όγκων και το ακανόνιστο σχήμα κάθε κατοικίας που σήμερα έχει υποστεί πολλές αλλαγές. Πλέον τα περισσότερα είναι ξεχωριστές κατοικίες στον όροφο και στο ισόγειο, ενώ μερικά είναι διαμπερή εξαιτίας της ένωσης παλαιότερων κατοικιών μικρού μεγέθους, για τη δημιουργία μια πιο ευρύχωρης σύγχρονης κατοικίας.

68. "Σαντορίνη, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική", Δημήτρης Φιλιππίδης, Μέλισσα, Αθήνα., σ.33



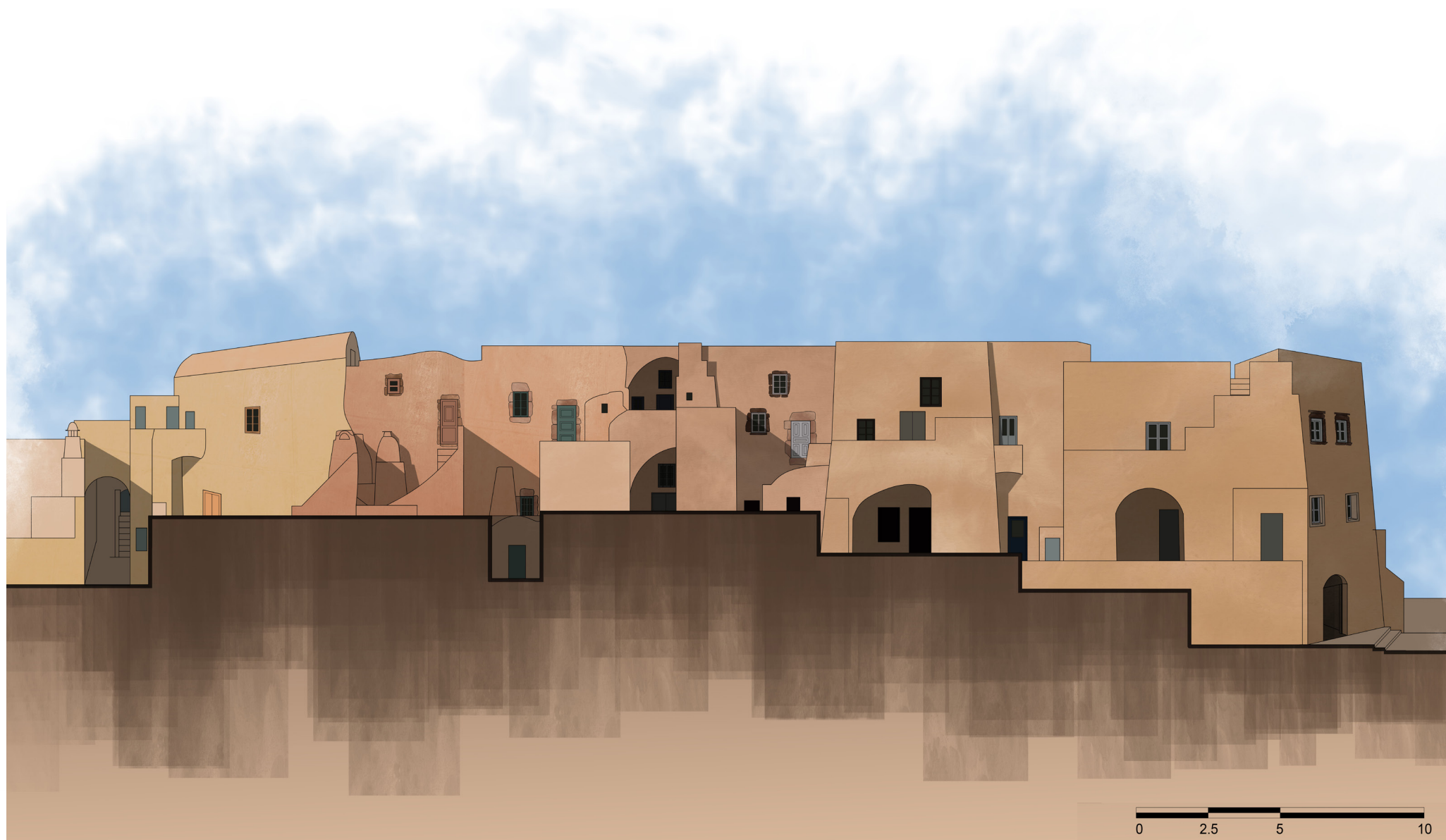
Εικ.59 Τυπολογία Κάτοψης κατοικιών στον πυρήνα του Καστελιού



Εικ.61 "Διπλό σπίτι στο Καστέλι"



Εικ.60 Κατόψεις κατοικιών στη Σαντορίνη, Εμπορείο (μ-ο)



Εικ.62 Ανάπτυγμα Νότιας όψης του οχυρωματικού πυρήνα του Καστελίου

Το αστικό- λαϊκό σπίτι

Η επέκταση του οικισμού έξω από τον αρχικό οχυρωματικό περίβολο και το βασικό πυρήνα, επέτρεψε τη δημιουργία κατοικιών με λιγότερη ή καθόλου αμυντική σημασία. Και αυτές οι κατοικίες διαθέτουν περιορισμένο ελεύθερο χώρο λόγω της γειτνίασης με το Καστέλι. Το σχήμα τους είναι ακανόνιστο εξαιτίας της αλληλοδιείσδυσης των όγκων και των διπλανών ιδιοκτησιών.⁶⁹ Για το λόγο αυτό δεν μπορούμε να διακρίνουμε συγκεκριμένη τυπολογία στις κατόψεις. Πιθανότατα όμως οι περισσότερες κατοικίες ξεκίνησαν από έναν ορθογώνιο όγκο με θόλο ή χωρίς και στη συνέχεια δέχτηκαν προσθήκες και μεταποιήσεις ανάλογα με τις ανάγκες της οικογένειας και της ζωής (εικ.63).^{70,71} Οι κάτοικοι και οι λαϊκοί μάστορες χρησιμοποίησαν εξαιρετικά επινοητικούς τρόπους για την εξοικονόμηση χώρου και την καλή λειτουργία της κατοικίας που αναπτύσσεται σε πολλά επίπεδα (χώροι για τα ζώα, φούρνος, κουζίνα, αποθήκες, σάλα, υπνοδωμάτια) και εξασφαλίζει και περιβόλι για τα εποχιακά λαχανικά.

69. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπεληώνια, 1997, σ.140

70. "Σαντορίνη, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική", Δημήτρης Φιλιππίδης, Μέλισσα, Αθήνα. σ.25-27

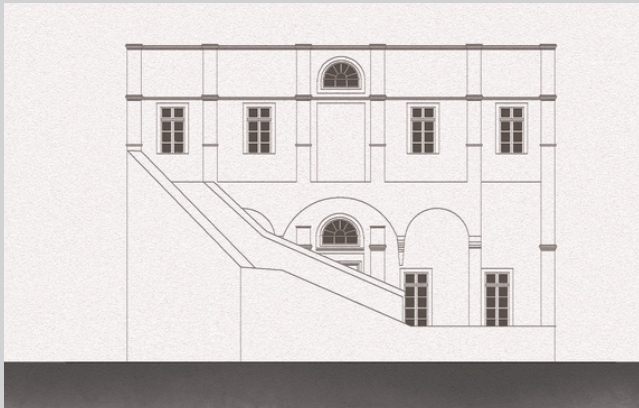
71. Αξίζει να σημειωθεί ότι με το Π.Δ. της 16/02/1990, ορίστηκαν οικιστικοί έλεγχοι και περιορισμοί δόμησης για την διατήρηση του παραδοσιακού χαρακτήρα της περιοχής. Καθοριστική απόφαση για την διατήρηση του παραδοσιακού χαρακτήρα αποτελεί το διάταγμα που επιτρέπει την επισκευή ή αποκατάσταση των κτιρίων που είναι αντιπροσωπευτικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, υπό τον όρο να χρησιμοποιούνται τα ίδια υλικά με τα αρχικά, όπως και να χρησιμοποιείται η ίδια παραδοσιακή τεχντροπία στις εργασίες αποκατάστασης και αντίστοιχα απομακρύνονται τα κτήρια που δεν συμβαδίζουν με την παραδοσιακή τεχντροπία και αρχιτεκτονική και παράλληλα αλλοιώνουν την αρχική μορφή του οικισμού.



Εικ.63 Σπίτι στο Καστέλι



Εικ.64 Καπετανόσπιτο στο Εμπορείο



Εικ.65 Σχέδιο Όψης, Καπετανόσπιτο στο Εμπορείο



Εικ.66 Τυπολογία Κάτοψης Καπετανόσπιτου

Το αρχοντικό σπίτι (καπετανόσπιτο)

Το αρχοντικό σπίτι, όπως και το αστικό-λαϊκό σπίτι, βρίσκεται σε κεντρικές περιοχές των οικισμών είτε αποτελώντας ξεχωριστά οικιστικά σύνολα όπως στους οικισμούς των Φηρών και Απάνω Μεριάς (Οία), είτε διάσπαρτα στους οικισμούς, όπως και στην περίπτωση του Εμπορείου. Τα αρχοντικά σπίτια ή καπετανόσπιτα είναι κατοικίες που ανήκαν στις εύπορες οικογένειες των καπετάνιων. Χρονολογικά τοποθετούνται τον 18ο και 19ο αιώνα και είναι πολύ μεταγενέστερα του Καστελιού. Αρχικά τα αρχοντικά σπίτια έμοιαζαν πιθανότατα με τα αστικά-λαϊκά σπίτια που βρίσκονταν κοντά στον οχυρωμένο οικισμό.⁷² Στη συνέχεια απέκτησαν εμφανείς ξένες επιρροές όπως αναγεννησιακά και νεοκλασικά στοιχεία και είναι κτίσματα με επιβλητικό, μονολιθικό όγκο και συμμετρικές μνημειακές προσόψεις (εικ.64,65). Ο ημικυκλικός φεγγίτης πάνω από την κύρια είσοδο, τα διακοσμητικά πιλάστρα (παραστάδες) της πρόσοψης και οι εναλλαγές στα υλικά διαμόρφωσης της όψης, μαρτυρούν τις βενετσιάνικες επιρροές τους.⁷³

Στις λίγες περιπτώσεις που συναντάμε στο Εμπορείο, τα αρχοντικά σπίτια είναι διώροφα, με κάθε όροφο να αποτελεί ξεχωριστή κατοικία. Η είσοδος στον όροφο γίνεται με εξωτερική σκάλα που οδηγεί σε πρόβολο. Εσωτερικά τα καπετανόσπιτα ήταν συμμετρικά. Πίσω βρισκόταν τα υπνοδωμάτια δεξιά και αριστερά του διαδρόμου και μπροστά το σαλόνι, η κουζίνα και ίσως κάποιοι βοηθητικοί χώροι (εικ.66).

72. "Σαντορίνη, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική", Δημήτρης Φιλιππίδης, Μέλισσα, Αθήνα. σ. 33-34

73. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997, σ.143

Το αγροτικό σπίτι

Αγροτικά σπίτια συναντάμε συνήθως στις παρυφές ενός οικισμού όπου υπάρχει άνεση χώρου και ανάλογα με τη θέση του μπορεί να είναι χτιστό ή υπόσκαφο. Στο Εμπορείο υπάρχουν στις αγροτικές εκτάσεις που περιβάλλουν το Καστέλι, στους οικισμούς του Κατσινάρου και νότια προς την Περίσσα. Το αγροτικό σπίτι περικλείεται από ψηλό τοίχο με μία κεντρική είσοδο που οδηγεί στην αυλή (εικ67,68). Στο ισόγειο ή και σε ημιυπόγειους χώρους κυρίως υπόσκαφους υπάρχουν οι αποθήκες και οι χώροι για τα ζώα (ορνιθώνας, περιστερώνας, κατσίκια, γουρούνι, υποζύγια) και τις τροφές τους(εικ69).⁷⁴ Στην περίμετρο της αυλής υπάρχουν επίσης η κουζίνα και ο φούρνος, που έχει κυλινδρικό ή ημισφαιρικό σχήμα. Ένα σημαντικό κομμάτι του αγροτικού σπιτιού στο Εμπορείο είναι η κánaβα, δηλαδή το εργαστήριο παραγωγής κρασιού, καθώς η Σαντορίνη έχει μεγάλη παράδοση στην παραγωγή κρασιού, και συχνά κάθε αγροτικό σπίτι διέθετε τουλάχιστον μία.⁷⁵

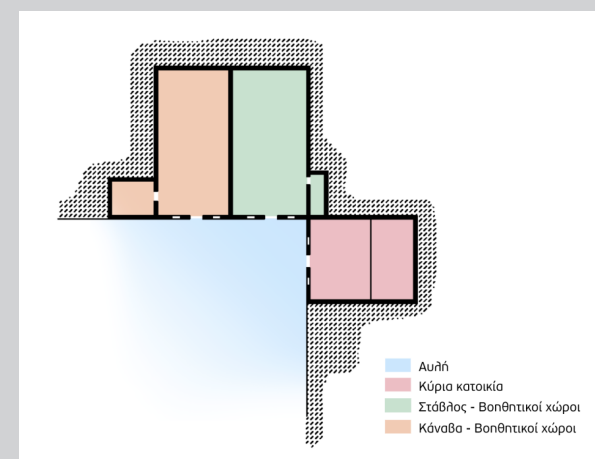
Το καθαυτό σπίτι βρίσκεται στον όροφο πάνω από τους βοηθητικούς χώρους ή είναι υπόσκαφο σε άλλο σημείο της αυλής ανάλογα με την περιοχή. Το υπόσκαφο αγροτικό σπίτι είναι συνήθως μονώροφο και διατηρεί εξωτερικά την μορφή των θόλων που έχουν χτιστεί κάτω απ το έδαφος, όπου το επέτρεπε η υψομετρική διαφορά του εδάφους. Τα ανοίγματα της πρόσοψης είναι σχεδόν πάντα ομοιόμορφα : η εξώπορτα κεντρικά συνήθως με φεγγίτη από πάνω και δύο συμμετρικά παράθυρα δεξιά και αριστερά.

74. "Σαντορίνη, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική", Δημήτρης Φιλιππίδης, Μέλισσα, Αθήνα. σ. 23-25

75. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπεληγιάννη, 1997, σ.141



Εικ.67 Αγροτικό σπίτι στον Κατσινάρο, Εμπορείο



Εικ.68 Τυπολογία Κάτοψης αγροτικού σπιτιού



Εικ.69 Στάβλος και κánaβα αγροτικού σπιτιού στο Εμπορείο



Εικ.70 Εξωτερική πόρτα στον Κατσινάρο (Ποταμό)



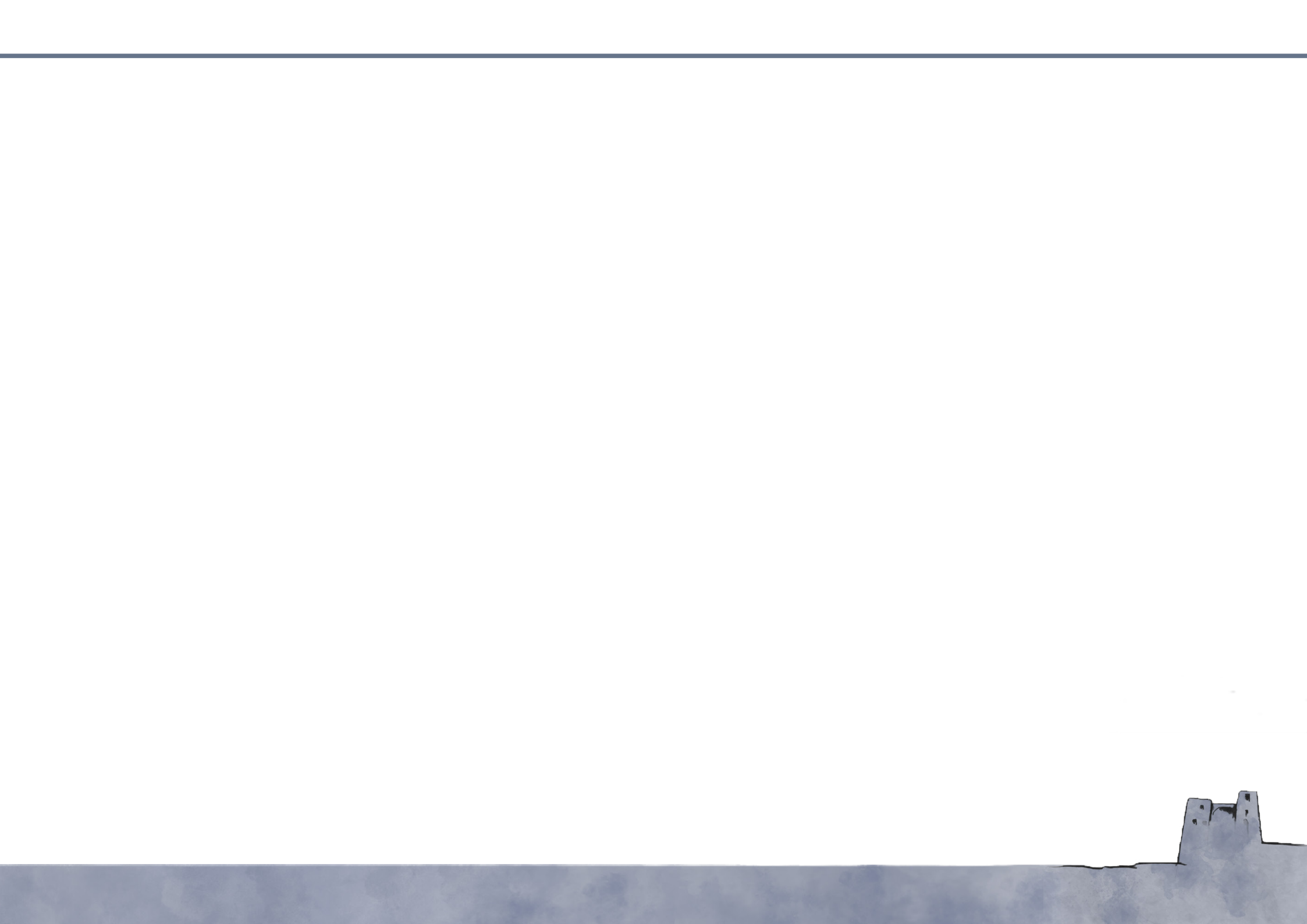
Εικ.71 Αγροτικά σπίτια στο Εμπορείο με αλώνι

Εσωτερικά δεν υπήρχαν χωρισμένα δωμάτια για ανάγκες αερισμού αλλά σε κάποιες περιπτώσεις υπήρχαν πατάρια. Οι υπόσκαφες κατοικίες αξιοποιούν τις αρχές της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής και επιτυγχάνουν ζέστη το χειμώνα και δροσιά το καλοκαίρι. Όταν βρίσκονται σε κοίτη παλιού χειμάρρου, τα κτίσματα και η εξώπορτα είναι έτσι τοποθετημένα για να εξασφαλίζουν προστασία από τα ορμητικά νερά της βροχής που κατεβαίνουν από πάνω (εικ.70). Σε αγροτικά υπόσκαφα σπίτια στο Εμπορείο στους οικισμούς Ποταμός και Κατσινάρος, τα αλώνια βρίσκονται στο χώρο πάνω από τους καλυμμένους θόλους (εικ.71).⁷⁶

Στο Εμπορείο λόγω του μεγάλου πληθυσμού συναντάμε και μια παραλλαγή αγροτικού σπιτιού, το σπίτι του «Κουλουρά» που έφτιαχνε την κριθαροκουλούρα και εξυπηρετούσε όλη την κοινότητα. Αυτό το αγροτικό σπίτι διέθετε περισσότερους από ένα φούρνο. Κάποιοι από αυτούς ήταν ανεξάρτητοι και μόνο σε επαφή ή επικοινωνία με το υπόλοιπο σπίτι. Ιδιαίτερο και ιδιότυπο αγροτικό σπίτι ήταν επίσης και το σπίτι του Μυλωνά που βρισκόταν σε επαφή με τον ανεμόμυλο. Όμως στο Εμπορείο οι ανεμόμυλοι βρίσκονταν έξω από τον οικισμό, σε ξεχωριστό λόφο και τέτοιες περιπτώσεις δεν υπάρχουν στο χώρο της έρευνάς μας.⁷⁷

76. "Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Σαντορίνης - Η ΣΥΝΟΙΚΙΑ", Ευθύμιος Βαρλάμης, σ.5-10

77. Κορρέ-Ζωγράφου Κ., Άνθρωποι και Παραδοσιακά Επαγγέλματα. Αιγαίο II, Αθήνα 2004



ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ



Ο παραδοσιακός οικισμός

Γ.1 Πολεοδομική διάταξη

Σήμερα, όταν αναφερόμαστε στο Καστέλι του Εμπορείου, δεν εννοούμε μόνο τον οχυρωματικό περίβολο, αλλά όλο αυτό το κομμάτι του οικισμού που επεκτάθηκε έξω από τα τείχη, και έμεινε σχεδόν αναλλοίωτο μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1950 (Χάρτης.1). Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο πολεοδομικός ιστός του Εμπορείου ακολουθεί τα πρότυπα των παραδοσιακών κυκλαδίτικων οικισμών σε ό,τι αφορά την άναρχη δόμηση και την εναρμόνισή τους με το φυσικό τοπίο (εικ.72). Λόγω της μορφολογίας του εδάφους, ο πολεοδομικός ιστός επεκτείνεται προς τη νότια κατεύθυνση που το ανάγλυφο δεν είναι τόσο έντονο και όχι προς τα βόρεια που συναντάμε τους πρόποδες του βουνού.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των Κυκλαδίτικων παραδοσιακών οικισμών που είναι πολύ έντονο στο Καστέλι του Εμπορείου είναι η μεγάλη πυκνότητα του οικιστικού συνόλου καθώς και το μικρό μέγεθος των κτισμάτων.



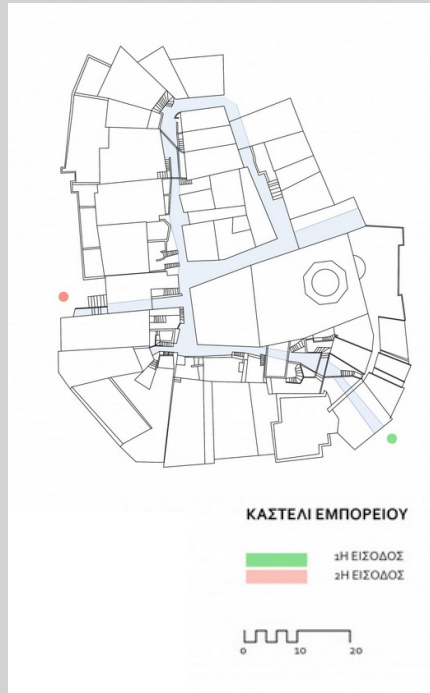
Εικ.72 Πανοραμική Φωτογραφία απ το Καστέλι του Εμπορείου



Χάρτης.1 Δομημένου, Καστέλι Εμπορείου



Εικ.73 Κεντρικός δρόμος στο Καστέλι (οχυρωματικό πυρήνα)



Εικ.74 Διάγραμμα κίνησης στο Καστέλι (οχυρωματικό πυρήνα)



Εικ.75 Αυλές κατοικιών από ψηλά

Γ.2 Ελεύθεροι- Δημόσιοι χώροι

Για τη μελέτη του Δημόσιου χώρου στο Καστέλι του Εμπορείου, αναγκαία είναι η κατανόηση του διαφορετικού χαρακτήρα του κάθε τμήματος ανάλογα με την ιστορική του εξέλιξη. Θα μπορούσαμε να διαχωρίσουμε τη μορφή και τον τρόπο λειτουργίας του δημόσιου χώρου σε δύο κατηγορίες, ανάλογα με το αν βρίσκεται μέσα ή έξω από τον οχυρωματικό πυρήνα.

•Μέσα στον οχυρωματικό πυρήνα

Μέσα στην περίμετρο του Καστελιού του Εμπορείου, οι κατοικίες διαχειρίστηκαν με σοφό τρόπο τον περιορισμένο χώρο που επέβαλε η ανάγκη της οχύρωσης. Στενές προσόψεις, απότομα πλατύσκαλα, επέκταση της κατοικίας προς τα πάνω και προς το πλάι, αλληλοεπικάλυψη όγκων. Ο ιδιωτικός χώρος διαμορφώθηκε έτσι ώστε να ικανοποιεί της απαιτήσεις της διαβίωσης των λίγων δεκάδων οικογενειών που κατοικούσαν στο Καστέλι.

Όμως, ένα ακόμα αξιοσημείωτο στοιχείο των οχυρών οικισμών όπως το Εμπόρειο που πρέπει να διερευνηθεί είναι η διαχείριση των δημόσιων χώρων στο εσωτερικό του πυρήνα. Εξαιτίας της μεγάλης έλλειψης χώρου για τις ανάγκες της οχύρωσης, οι δημόσιοι χώροι είναι αναλογικά πολύ μικρότεροι των ιδιωτικών παρά τις ανάγκες που υπάρχουν. Πρακτικά μεταφράζονται σε στενούς διαδρόμους και πλατύσκαλα κατοικιών (εικ.73), όπως φαίνεται από το διάγραμμα κίνησης μέσα στον πυρήνα (εικ.74). Η έλλειψη λοιπόν των δημόσιων χώρων, είχε ως συνέπεια οι ιδιωτικές αυλές των κατοικιών να αποκτήσουν τον ρόλο του δημόσιου χώρου. Στον πυρήνα του Καστελιού του Εμπορείου, η πλειοψηφία των κατοικιών

έχει αυλές που βρίσκονται πιο ψηλά από το επίπεδο του δρόμου πράγμα που δυσκολεύει αλλά δεν αποκλείει την ένταξη τους στο δημόσιο χώρο (εικ.75). Οι αυλές και τα μπαλκόνια βρίσκονται στο ίδιο περίπου ύψος μεταξύ τους και τόσο κοντά το ένα στο άλλο που δημιουργούν ένα δικό τους σύστημα (υπερυψωμένων) ημι-δημόσιων χώρων και αυξάνουν τις δυνατότητες επικοινωνίας μεταξύ τους και με το δημόσιο χώρο (εικ.76).

Με ιστορικό δεδομένο ότι από την περίοδο δημιουργίας των οχυρωμένων οικισμών (15ος αιώνας) μέχρι και το 19ο αιώνα, η κοινωνική ζωή εξελισσόταν εκτός κατοικίας και οι επαγγελματικές δραστηριότητες για την πλειοψηφία του πληθυσμού βρίσκονταν έξω από το σπίτι, η χρήση των δημόσιων χώρων ήταν επιβεβλημένη, ιδιαίτερα την άνοιξη και το καλοκαίρι. Στο Καστέλι του Εμπορείου πολύ λίγες κατοικίες είχαν τη δυνατότητα καλλιέργειας μικρού κήπου ή διατήρησης ορνιθώνα. Υπήρχε λοιπόν η καθημερινή ανάγκη κυκλοφορίας των κατοίκων και διακίνησης φρέσκων προϊόντων και αλιευμάτων. Αυτό το σύστημα των υπερυψωμένων αυλών, πλατύσκαλων και κλιμακοστασίων διευκόλυνε τη λειτουργία του οικισμού σε συνθήκες καθημερινής ειρηνικής διαβίωσης.

Στο Καστέλι του Εμπορείου, στο κέντρο του πυρήνα, βρίσκεται η μοναδική εκκλησία, η Παναγία η Μεσανή. Η εκκλησία αποτελεί βασικό χώρο συνάντησης και εκδήλωσης της κοινωνικής ζωής των κατοίκων όχι μόνο του συγκεκριμένου οικισμού αλλά και κάθε νησιωτικού οικισμού με ή χωρίς οχύρωση (εικ.77). Το στεγασμένο βοτσαλωτό προαύλιο -συγκριτικά αρκετά μεγαλύτερο από τους υπόλοιπους δημόσιους χώρους που συναντάμε- λειτουργεί ως κέντρο της κοινωνικής ζωής του οικισμού.



Εικ.76 Αυλές κατοικιών που επικοινωνούν



Εικ.77 Προαύλιο εκκλησίας



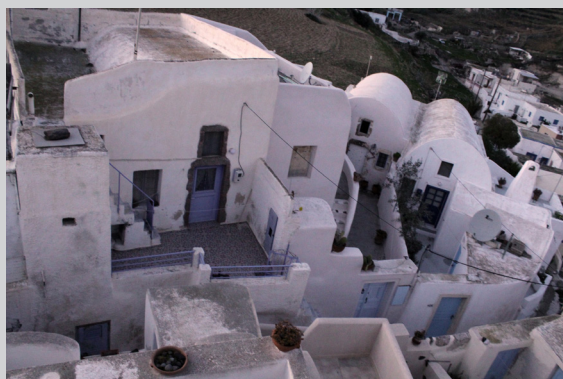
Εικ.78 Κεντρική είσοδος στον οχυρωματικό πυρήνα, "Πόρτα" (εσωτερικά)



Εικ.79,80
2η είσοδος στον οχυρωματικό πυρήνα
(εξωτερικά και εσωτερικά)



Εικ.82 Ψηλός τοίχος κατοικίας



Εικ.82 Αυλές κατοικιών στο εξωτερικό του πυρήνα

Κλείνοντας το σύστημα των δημόσιων χώρων του πυρήνα στο Καστέλι του Εμπορείου, πρέπει να αναφέρουμε τη στοά στην κεντρική είσοδο του Καστελιού, την Πόρτα, γνωστή ως Λότζα με δύο επιμήκεις χτιστούς πάγκους δεξιά κι αριστερά της πόρτας που η συλλογική μνήμη του σημερινού χωριού τη θεωρεί χώρο συγκέντρωσης των κατοίκων του Καστελιού για να συζητήσουν και να πάρουν κοινές αποφάσεις (εικ.78). Ανάλογη στοά υπάρχει και απέναντι στην εκκλησία που επεκτείνει το δημόσιο χώρο της σε μεγάλες γιορτές ή σε περίπτωση πολιορκίας (εικ.79,80). Στη στοά αυτή ανοίχτηκε μετά τους καταστροφικούς σεισμούς του 1956 η δεύτερη είσοδος στο Καστέλι του Εμπορείου που διευκόλυνε την επικοινωνία με το κομμάτι του οικισμού που είχε αναπτυχθεί έξω από την οχύρωση.

•Έξω από τον οχυρωματικό πυρήνα

Ο οικισμός γύρω από το Καστέλι του Εμπορείου άρχισε να επεκτείνεται μετά το τέλος των πειρατικών επιδρομών (17ος αιώνας). Η κατασκευή των κατοικιών ακολουθεί κατά κύριο λόγο τον αρχικό τύπο κατοικίας με τα μικρά ανοίγματα, τη στενή πρόσοψη και την ίδια σχέση κατοικίας- αυλής. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι γίνεται σαφής η ανάγκη των κατοίκων για εξασφάλιση ιδιωτικότητας με τη δημιουργία ενός ορίου ιδιωτικού και δημόσιου χώρου (εικ.81). Έτσι η χτιστή περίφραξη γίνεται ψηλότερη και απομονώνει την κατοικία από το δρόμο και η αυλή «ανεβαίνει» πάνω από το ισόγειο, στο δώμα (εικ.82). Εξακολουθεί να υπάρχει έλλειψη δημόσιων χώρων και πλατειών καθώς και στενότητα των δρόμων. Έχουν όμως αρχίσει να δημιουργούνται δημόσιοι χώροι άλλων αναλογιών. Συναντάμε ανοίγματα που μπορεί να θεωρηθούν πλατείες αν και συνήθως συνδέονται με το προαύλιο κάποιας εκκλησίας (εικ.83) ή με μια συγκεκριμένη δραστηριότητα που λάμβανε χώρα στο σημείο αυτό (παραδοσιακό κουρείο, παζάρι/ λαϊκή αγορά) (εικ.84).

Τα λίγα αρχοντικά σπίτια που υπάρχουν στο Εμπόρειο αξιοποιούν διαφορετικά τον ιδιωτικό τους χώρο με μεγαλύτερη αυλή για την ισόγεια κατοικία, μεγάλη εξωτερική σκάλα και ευρύχωρη βεράντα για τον όροφο. Η σχέση τους με το δημόσιο χώρο είναι οριοθετημένη είτε από υψηλή χτιστή περίφραξη με μεγάλη πόρτα είτε από καλλιεργούμενη έκταση στην πρόσοψη (εικ.85).



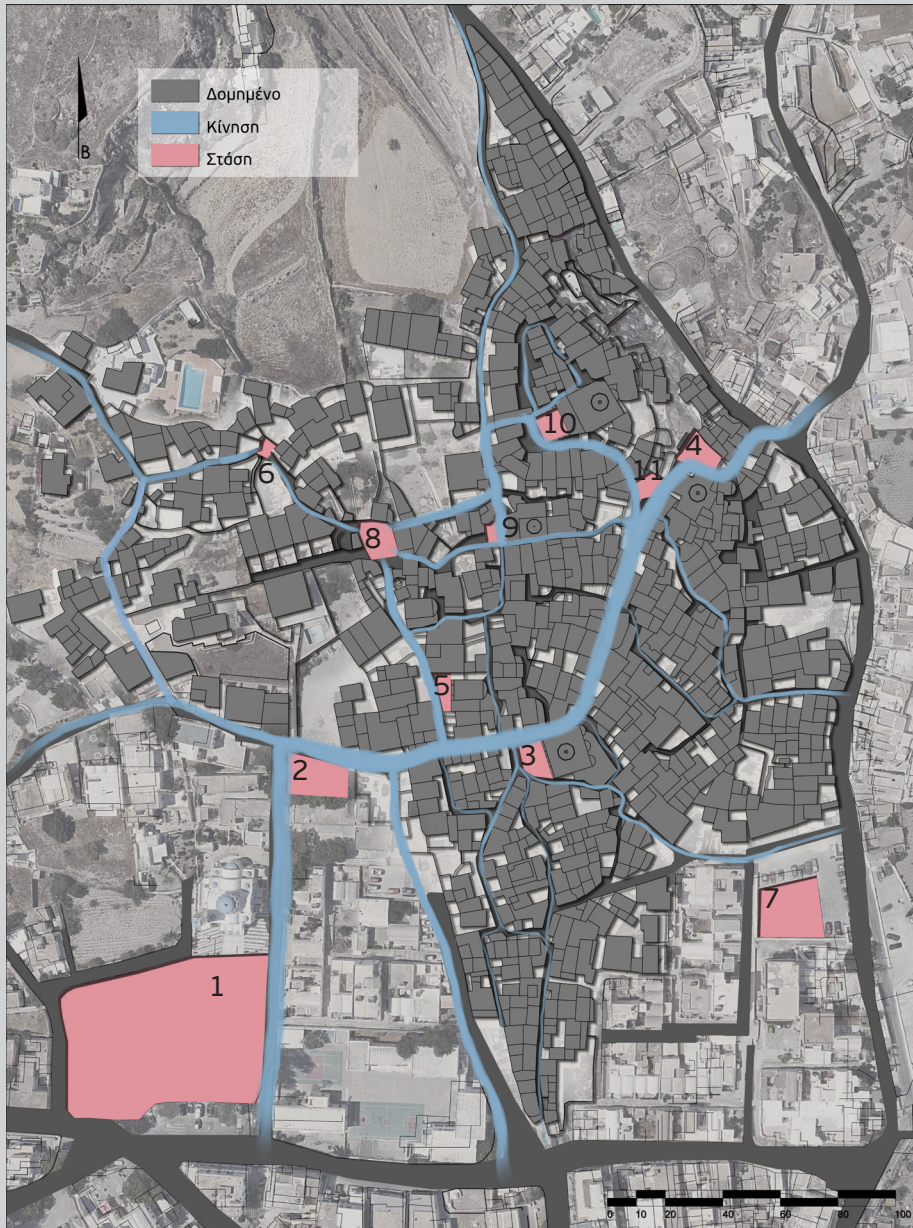
Εικ.83 Προαύλιο εκκλησίας



Εικ.84 Πλατεία με καφεενείο



Εικ.85 Καπετανόσπιτο



Χάρτης.2 Κίνηση πεζού και δημόσιοι χώροι

Στον Χάρτη 2 βλέπουμε το διάγραμμα κίνησης του πεζού μέσα στο Καστέλι σε συνδυασμό με τους δημόσιους χώρους που βρίσκονται μέσα και γύρω από αυτό. Αρχικά η κύρια είσοδος στο παραδοσιακό οικισμό σηματοδοτείται από την κεντρική πλατεία του χωριού (εικ.86) το Δημοτικό σχολειό και την Εκκλησία. Ιεραρχείται κυρίως ο δρόμος που οδηγεί στην «Πόρτα» (εικ.55), την κύρια είσοδο του Καστελιού και την εκκλησία του άγιου Σπυρίδωνα (εικ.87) στο πέρασμα αυτό υπάρχει ένα μικρό διαμορφωμένο πάρκο (εικ.88), προαύλιο μια εκκλησίας (εικ.89) και ένα μικρό καφενείο. Πέρα από την κύρια διαδρομή, ως δημόσιοι χώροι υπάρχουν προαύλια εκκλησιών (εικ.83,90), μια κεντρική πλατεία με καφενείο (εικ.83), κάποια μικρότερα ανοίγματα (εικ.91). ενώ νοτιοανατολικά στην έξοδο απ το Καστέλι υπάρχει μια παιδική χαρά (εικ.92).



Εικ.86 Κεντρική πλατεία του Εμπορείου



Εικ.87 Εκκλησία του αγίου Σπυρίδωνα



Εικ.88 Μικρό διαμορφωμένο πάρκο



Εικ.89 Προαύλιο εκκλησίας



Εικ.90 Προαύλιο εκκλησίας



Εικ.91 Μικρό δημόσιο πλάνωμα



Εικ.92 Παιδική χαρά



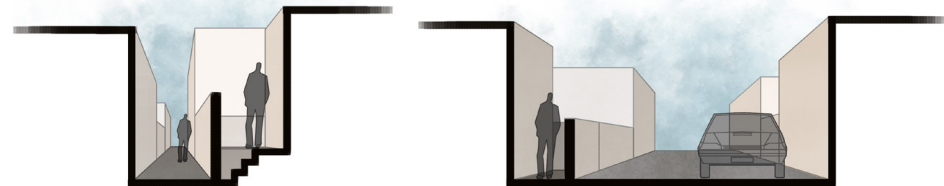
Χάρτης 3 Οδικό δίκτυο

Γ.3 Δίκτυο κίνησης

Το δίκτυο κίνησης στο Καστέλι αποτελείται εξολοκλήρου από πλακόστρωτα καλντερίμια που διασχίζουν τον οικισμό, και ακολουθούν το ανάγλυφο του εδάφους. Αρχικά τα δρομάκια αυτά διασχίζονταν από πεζούς και υποζύγια για αυτό το λόγο το πλάτος τους είναι μικρό (εικ.93). Πλέον όμως σε πολλά σημεία έχει καταργηθεί τμήμα των σκαλοπατιών που υπήρχαν πριν και έχουν δημιουργηθεί μικρά ενιαία κεκλιμένα επίπεδα (ράμπες) για να εξυπηρετηθεί η μετακίνηση δίκυκλων οχημάτων και η μεταφορά υλικών (εικ.94).

Υπάρχει μεγάλη ασυμμετρία στο πλάτος των καλντεριμιών, και πολλές φορές μέσα από αυτό το δαιδαλώδες σύστημα, οι δρόμοι αυτοί οδηγούν σε αδιέξοδα ή αυλές κατοικιών (εικ.95). Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν κάποια μικρά ανοίγματα μεταξύ των κτηρίων που είναι πολύ στενά για τη διέλευση των πεζών αλλά εξυπηρετούν τον αερισμό των κτηρίων (εικ.96).

Όσον αφορά το οδικό δίκτυο, περιμετρικά του Καστελιού συναντάμε τοπικές οδικές αρτηρίες (εικ.97) ενώ σε κάποιες περιοχές που οικοδομήθηκαν αργότερα αλλά εφάπτονται στο παραδοσιακό τμήμα, υπάρχουν ιδιωτικοί δρόμοι που εξυπηρετούν τους κατοίκους (εικ.98). Αφού λοιπόν, δεν είναι δυνατή η προσέλαση του παραδοσιακού οικισμού με αυτοκίνητο, βόρεια του Καστελιού και κοντά στο κέντρο του σημερινού οικισμού υπάρχουν δημόσιοι χώροι στάθμευσης (εικ.99) που όμως δεν επαρκούν, ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες.



Εικ.93 Διαγραμματικές τομές από καλντερίμι (αριστερά) και τοπική οδό (δεξιά)



Εικ.94 Αυτοσχέδιες ράμπες



Εικ.95 Καλντερίμι που οδηγεί σε αυλή κατοικίας



Εικ.96
Στενός διάδρομος για τον
αερισμό των κατοικιών



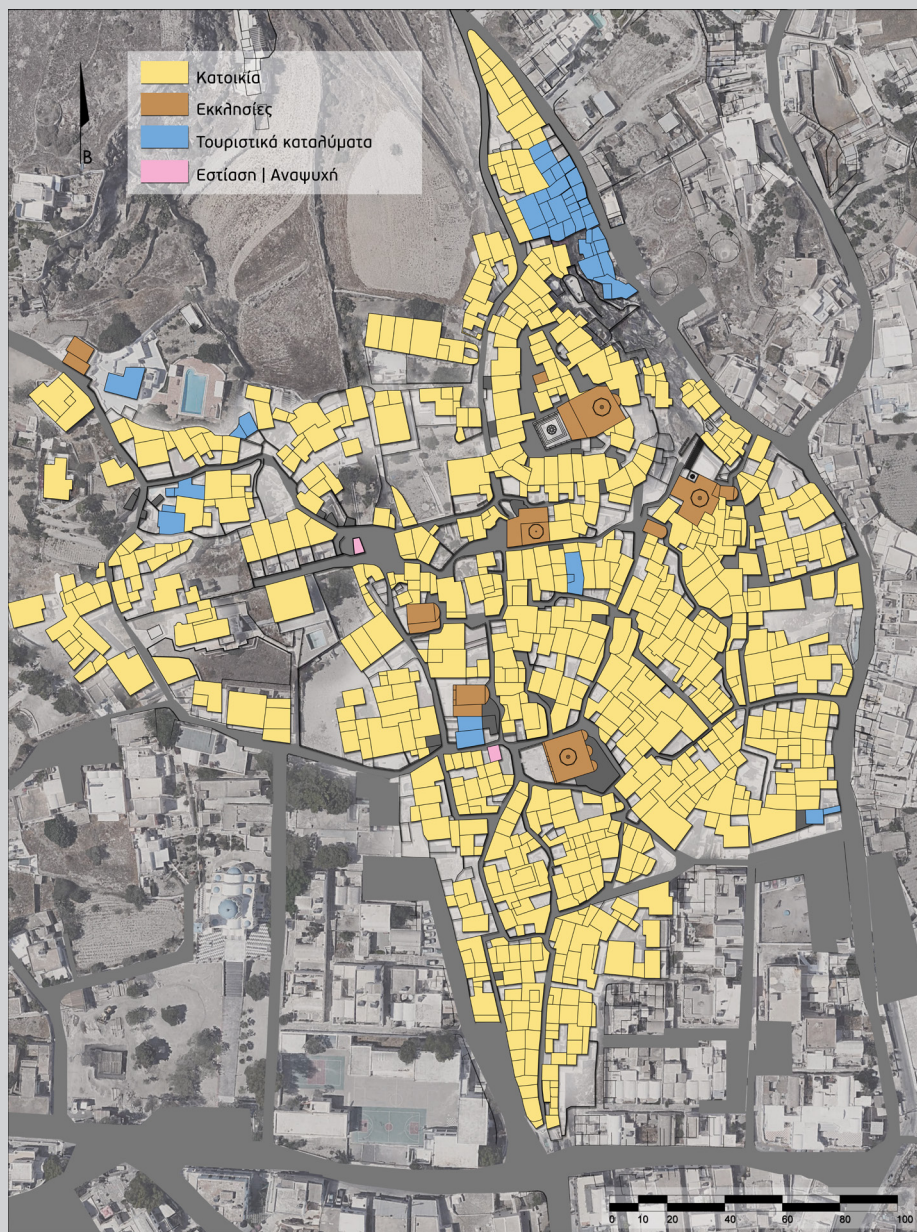
Εικ.97 Τοπική οδός



Εικ.98 Ιδιωτική οδός



Εικ.99 Δημόσιος χώρος στάθμευσης



Χάρτης 4. Χρήσεις γής

Γ.4 Χρήσεις Γης

Στον χάρτη χρήσεων γης (Χάρτης 4), είναι εμφανές ότι σε αυτό το κομμάτι του οικισμού είναι κύρια χρήση η κατοικία, ενώ υπάρχουν 9 εκκλησίες που έχουν διαμορφωμένο χώρο εκτόνωσης-προσάυλιο (εικ.87,89,90). Εμπορικές χρήσεις δεν υπάρχουν μέσα στο καστέλι, ενώ από χρήσεις αναψυχής υπάρχουν 2 καφενεία (εικ.84,100) που σηματοδοτούν τις κυριότερες πλατείες. Όσον αφορά τον τουρισμό, βόρεια του οικισμού υπάρχουν δυο μεγάλα συγκροτήματα ενοικιαζόμενων δωματίων (εικ.101) και κάποια διάσπαρτα μέσα στο Καστέλι. Πέρα όμως από αυτά υπάρχουν πάνω από 60 κατοικίες στο καστέλι με βραχυπρόθεσμη μίσθωση καθώς και εποχιακές κατοικίες.



Εικ.100 Καφενείο στο Καστέλι



Εικ.101 Συγκρότημα τουριστικών καταλυμάτων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ



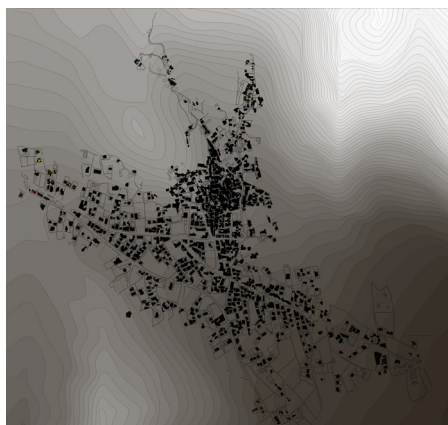
Ο οικισμός σήμερα – Νέες επεκτάσεις

Δ.1 Ανάλυση του οικισμού

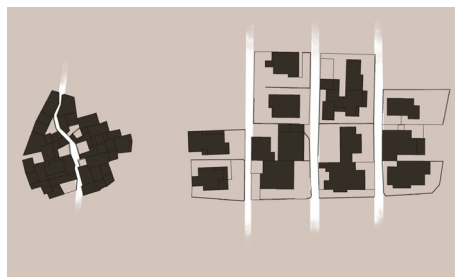
Στη σημερινή εποχή, ο οικισμός του Εμπορείου έχει συνολική έκταση 1.020 χλμ² (εικ.102). Όπως παρατηρούμε στο διάγραμμα επέκτασης (εικ.103) και στο χάρτη 5, ο οικισμός έχει επεκταθεί κατά μήκος του κύριου οδικού άξονα, νοτιοανατολικά και βορειοδυτικά αντίστοιχα. Πιο έντονη παρατηρείται η επέκταση που γίνεται προς την πλευρά που βρίσκεται η θάλασσα και τα πλησιέστερα χωριά (Περίσσα, Αγ. Γεώργιος).

Έξω από τα όρια του παραδοσιακού οικισμού, φαίνεται ότι έγιναν κάποιες προσπάθειες χαράξεων κανάβου για τα νέα κτήρια οι οποίες όμως γρήγορα εγκαταλείφθηκαν καθώς δεν υπήρχε ενιαίο σχέδιο επέκτασης του οικισμού. Θα μπορούσαμε λοιπόν να χωρίσουμε το Εμπόρειο, ανάλογα με τον τρόπο δόμησης και επέκτασής του, σε 4 ζώνες: την άναρχη δόμηση μέσα στο καστέλι, την δόμηση υπόσκαφων κατοικιών παράλληλα με το ρέμα στον Ποταμό, την επέκταση με προσπάθειες ορθοκανονικών χαράξεων και τη δόμηση εκατέρωθεν τον οδικών αξόνων (εικ.104).

Ένα ενδιαφέρονστοιχείο που συναντάμε στο Εμπόρειο, είναι οι διαφορές που παρουσιάζει η πυκνότητα και η μορφή των κατοικιών στις νέες επεκτάσεις. Αρχικά η σχέση μεγέθους κατοικίας-αυλής έχει αλλιάξει δραματικά (εικ.105) καθώς επίσης και τα κτήρια που αποτελούνται πλέον από μεγαλύτερους και ψηλότερους όγκους.



Εικ.102 Ανάγλυφο του εδάφους

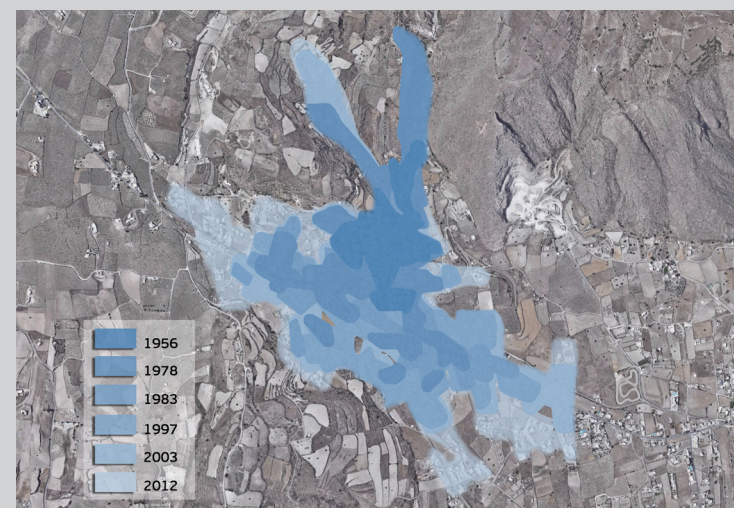


Εικ.105

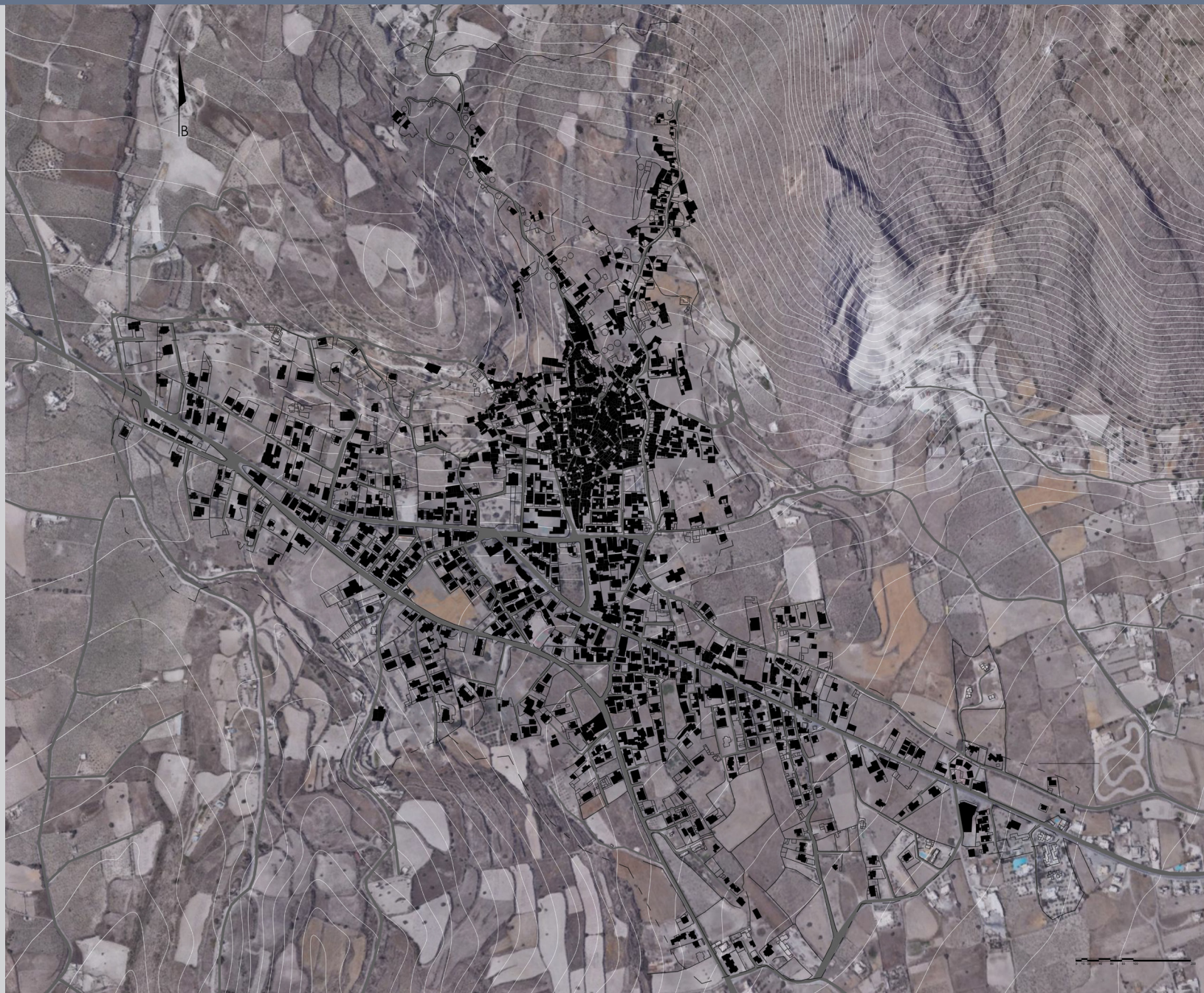
Η διαφορά μεγέθους μεταξύ κατοικίας-αυλής στο Καστέλι (αριστερά) και στις νέες επεκτάσεις του οικισμού (δεξιά)



Εικ.104 Ζώνες Δόμησης



Εικ.103 Διάγραμμα επέκτασης



Χάρτης 5. Μορφή Οικισμού - Δομημένο

Δ.2 Κυκλοφορία

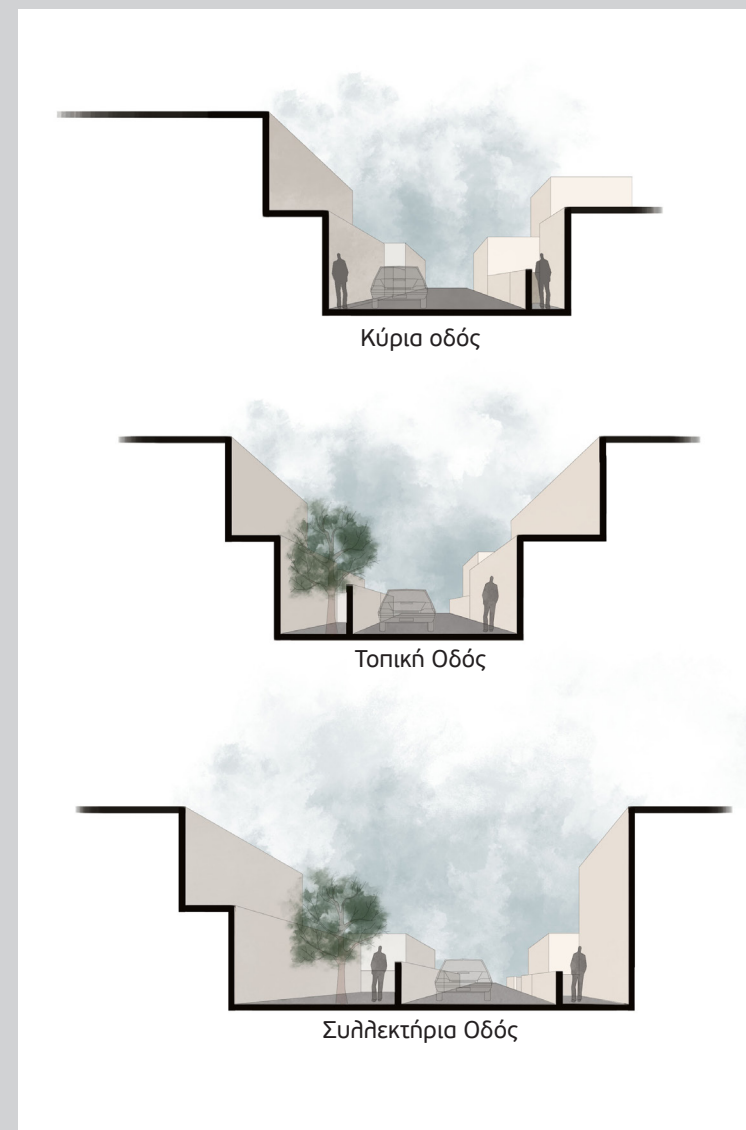
Μελετώντας το οδικό Δίκτυο του Εμπορείου, φαίνεται ότι η χάραξη των περισσότερων δρόμων έγινε εμπειρικά και όχι με βάση κάποιο σχέδιο (χάρτης 6). Πέρα από τους δύο κύριους οδικούς άξονες, οι οποίοι συνδέουν το Εμπόρειο με τα γύρω χωριά και οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην επέκταση του οικισμού σε αυτές τις κατευθύνσεις, οι υπόλοιποι δρόμοι έχουν ακανόνιστο σχήμα και δεν έχουν σταθερό πλάτος (εικ.106).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η συλλεκτήρια οδός (εικ.107) καθώς και η κύρια που διέρχεται βόρεια του οικισμού (εικ.108), είναι κατασκευασμένες στη ροή χειμάρρων χωρίς τα απαραίτητα αντιπλημμυρικά έργα, με αποτέλεσμα σε περιπτώσεις έντονης βροχόπτωσης να πλημμυρίζουν.

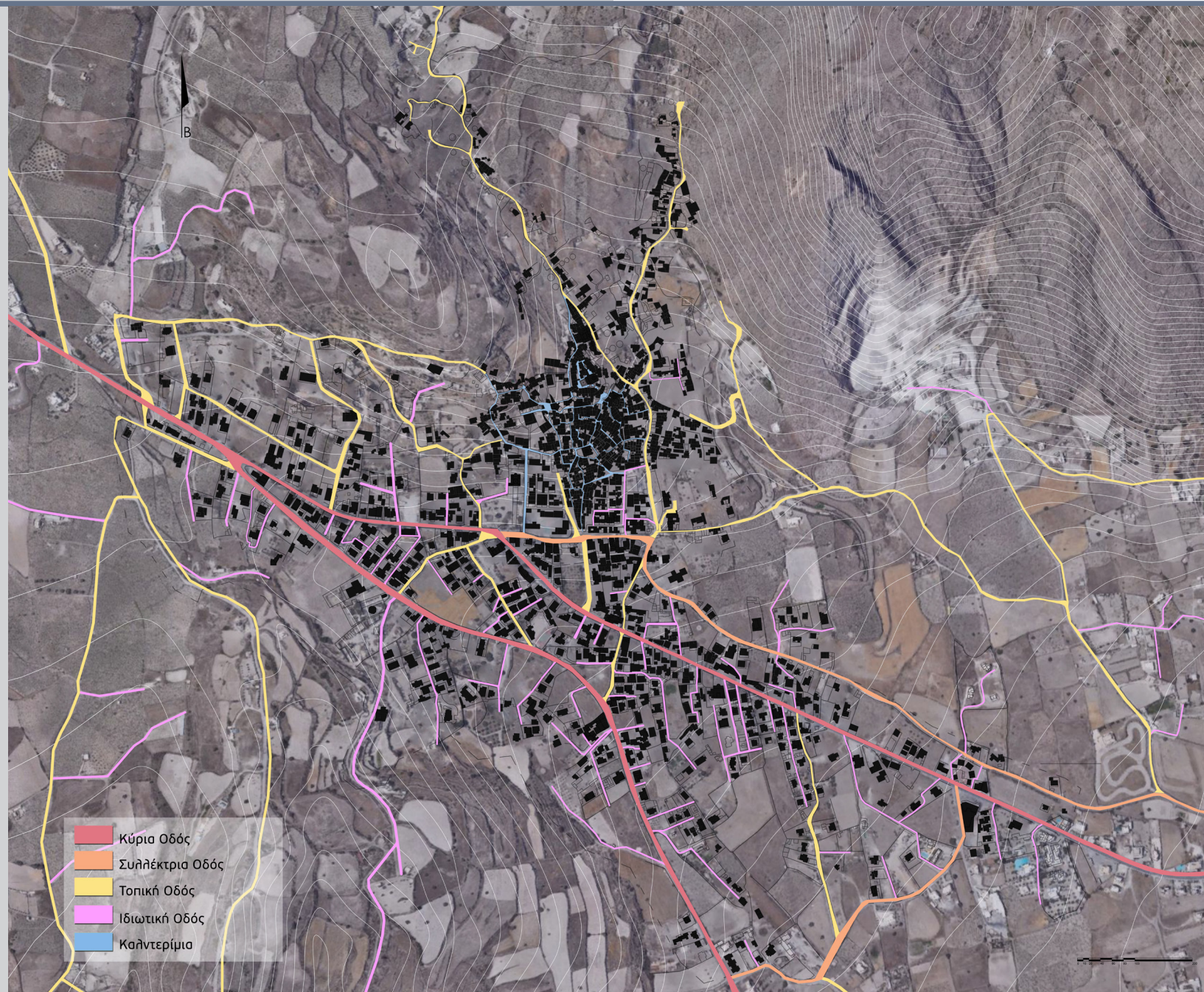
Ένα άλλο στοιχείο που παρατηρούμε είναι ο μεγάλος αριθμός ιδιωτικών δρόμων και αδιέξοδων (εικ.109,110), που δικαιολογείται από την σχετικά απότομη επέκταση του οικισμού και από την έλλειψη σχεδιασμού του οδικού δικτύου πριν από αυτήν την επέκταση.

Όσον αφορά τα υλικά, υπάρχει ποικιλία καθώς στο καστέλι, τα καλντερίμια είναι κατά κύριο λόγο πλακόστρωτα, η κύρια οδός, η συλλεκτήρια και πολλές τοπικές είναι ασφαλτοστρωμένες, ενώ πολλοί ιδιωτικοί δρόμοι είναι τσιμεντένιοι και χωμάτινοι.

Η κίνηση των πεζών είναι προβληματική σε όλο το οδικό δίκτυο. Τα πεζοδρόμια είναι ελάχιστα και περιορίζονται σε ένα μικρό τμήμα του κύριου οδικού άξονα στο κέντρο του οικισμού (εικ.111,112). Το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο έντονο για τα άτομα με περιορισμένη κινητικότητα καθώς δεν υπάρχουν οι απαραίτητες υποδομές για τη διευκόλυνση της κίνησής τους.



Εικ.106 Διαγραμματικές τομές δρόμων



Χάρτης 6. Κυκλοφορία



Εικ.107 Συλλεκτήρια οδός



Εικ.108 Κύρια Οδός



Εικ.109 Ιδιωτική Οδός



Εικ.110 Ιδιωτική οδός | Αδιέξοδο



Εικ.111 Κύρια οδός με πεζοδρόμιο



Εικ.112 Συλλεκτήρια οδός με πεζοδρόμιο



Εικ.113 Δήμοτικό σχολείο Εμπορείου



Εικ.114 Γυμνάσιο Εμπορείου



Εικ.115 Ξενοδοχειακά συγκροτήματα στο Εμπόρειο

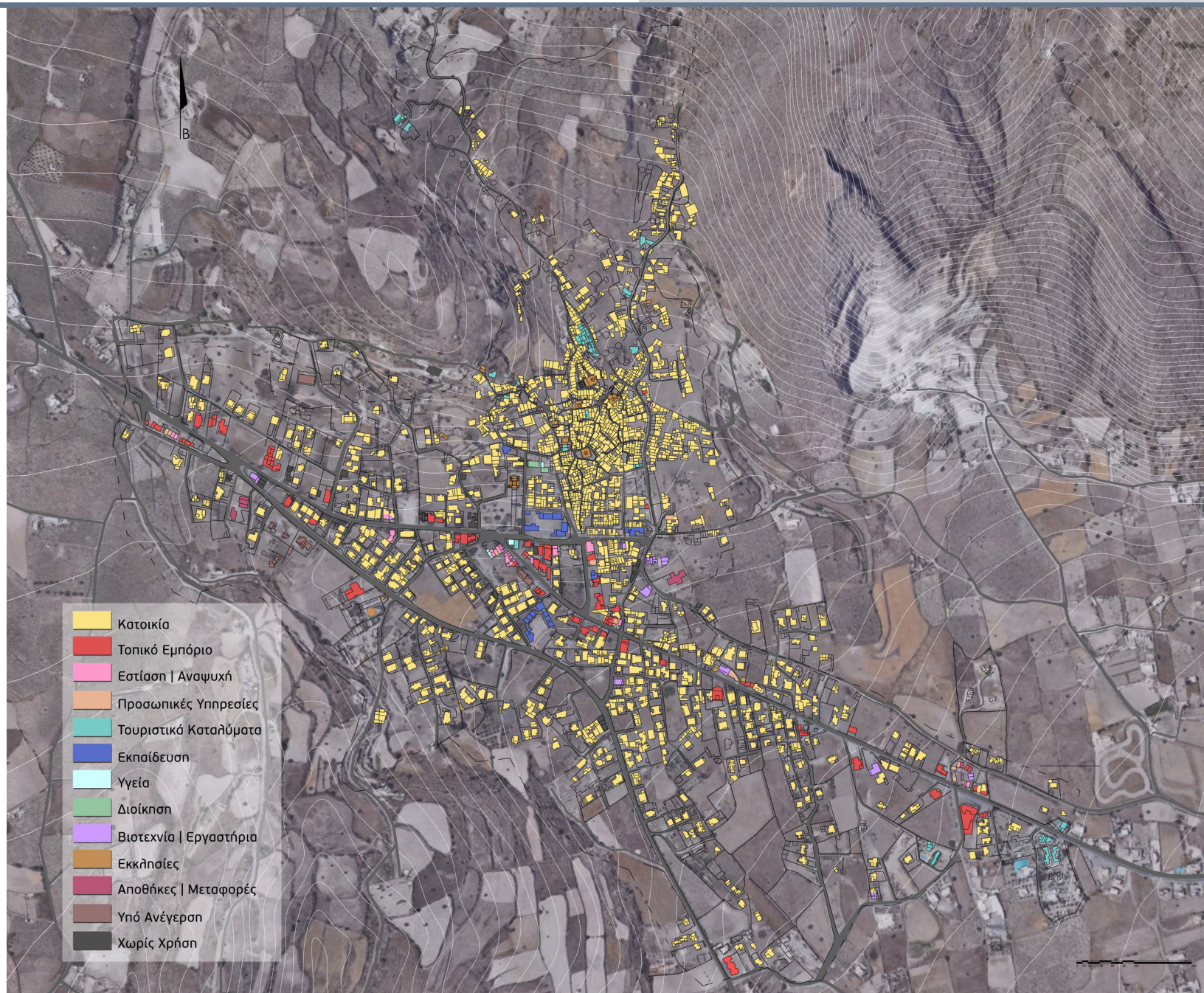
Δ.3 Χρήσεις Γής

Το Εμπόρειο αποτελεί έναν οικισμό καθαρά οικιστικού χαρακτήρα. Η χρήση της κατοικίας κυριαρχεί στο σύνολό του ενώ οι υπόλοιπες δραστηριότητες είναι συγκεντρωμένες στο κέντρο του οικισμού και κατά μήκος του κύριου οδικού άξονα που τον διατρέχει (Χάρτης 7). Στο κέντρο συναντάμε χρήσεις τοπικού εμπορίου, αναψυχής, προσωπικών υπηρεσιών καθώς και χρήσεις εκπαίδευσης και υγείας. Τα σχολεία είναι τοποθετημένα κεντρικά ώστε να εξυπηρετείται ολόκληρος ο οικισμός (εικ.113,114).

Κατά μήκος του κύριου οδικού άξονα συναντάμε πολλές χρήσεις τοπικού εμπορίου που εξαιτίας της θέσης τους (κύρια οδός που συνδέει το κέντρο του νησιού με τους οικισμούς στη νότια Σαντορίνη) αποκτούν υπερτοπικό χαρακτήρα.

Παρατηρούμε ακόμα ότι χρήσεις όπως εργαστήρια, βιοτεχνίες μικρής όχλησης και αποθήκες βρίσκονται στις παρυφές του οικισμού και δεν εμπλέκονται ιδιαίτερα με τις κατοικίες

Τέλος, όσον αφορά τον τουρισμό, είναι συγκεντρωμένος στο παραδοσιακό τμήμα του οικισμού ενώ στην νοτιοανατολική έξοδο του Εμπορείου υπάρχουν κάποια πιο μεγάλα ξενοδοχειακά συγκροτήματα (εικ.115).



Χάρτης 7. Χρήσεις γής



Εικ.116,117 Σπίτια στο Καστέλι σήμερα (αριστερά) και τη δεκαετία του 1980 (δεξιά)



Εικ.118,119 Ξενοδοχειακές μονάδες στον Κατσινάρο

Δ.4 Τουρισμός

Το Εμπορείο ως κατά κύριο λόγο αγροτική κοινότητα καθυστέρησε να αφομοιώσει τις αλλαγές που επέφερε η μεγάλη τουριστική ανάπτυξη που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1980. Αυτό προστάτεψε το κομμάτι του παραδοσιακού οικισμού από βεβιασμένες παρεμβάσεις.

Το Καστέλι του Εμπορείου, μέχρι το 1990 ήταν στο μεγαλύτερο κομμάτι του εγκαταλελειμμένο και κατοικούταν κυρίως από ανθρώπους μεγάλης ηλικίας και χαμηλού εισοδήματος που δεν είχαν τη δυνατότητα να οικοδομήσουν σε άλλα σημεία του χωριού, κατοικία που να καλύπτει τις σύγχρονες ανάγκες.

Σήμερα, η κατάσταση παρουσιάζει διαφορετική εικόνα. Τα κτίσματα στο Καστέλι ανακαινίζονται (εικ.116,117) είτε με σκοπό την τουριστική εκμετάλλευση είτε σε μικρότερο βαθμό για μόνιμη κατοίκηση. Αυτό όμως έχει ως αποτέλεσμα το Καστέλι να αποκτά ζωή μόνο κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, ενώ το χειμώνα οι μόνιμοι κάτοικοι είναι ελάχιστοι και κυρίως κοντά στο κέντρο του οικισμού.

Στο σύνολο του οικισμού, ο τουρισμός έχει βοηθήσει στην ανάπτυξη της οικονομίας του και στη δημιουργία νέων εμπορικών χρήσεων και χρήσεων εστίασης και αναψυχής. Την ίδια στιγμή όμως έχει επιβαρυνθεί πάρα πολύ κυκλοφοριακά ο οικισμός στο σύνολο του από μεγάλα οχήματα (τουριστικά λεωφορεία, οχήματα ανεφοδιασμού κ.α.)

Τέλος, στη περιοχή του Κατσινάρου, που εντάσσεται στο παραδοσιακό οικισμό του Εμπορείου, τα τελευταία 5 χρόνια παρατηρείται έντονη τάση αλλαγής ιδιοκτησίας μεγάλων αγροτικών εκτάσεων και οικοδόμηση τουριστικών συγκροτημάτων. Τα συγκροτήματα αυτά αλλοιώνουν την εικόνα του παραδοσιακού οικισμού καθώς είναι δυσανάλογα μεγαλύτερα τα μεγέθη, αλλάζει ο τρόπος δόμησης και τα υλικά κατασκευής (εικ.118,119). Τα κτίσματα δεν είναι πλέον στην πλειοψηφία τους υπόσκαφα, κατασκευάζονται γκαράζ και πισίνες και μεγάλες τσιμεντοστρωμένες επιφάνειες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ



Συμπεράσματα

Οι Παραδοσιακοί Οικισμοί αποτελούν ολοκληρωμένο μέρος της λαϊκής παράδοσης και της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Αποτελούν σημείο αναφοράς της ποικιλίας και διαφορετικότητας του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού και ως τέτοιο συνδέεται άμεσα και προβάλλεται ως ιδιαίτερο στοιχείο του τουριστικού «προϊόντος» της χώρας. Ειδικότερα, οι παραδοσιακοί οικισμοί των Κυκλάδων βιώνουν τα τελευταία χρόνια σε πολύ μεγάλο βαθμό, την πίεση αυτής της προβολής καθώς η κυκλαδίτικη αρχιτεκτονική, με τους λευκούς θόλους και τα στενά σοκάκια, γίνεται παγκοσμίως δημοφιλής και συμβάλει στην τουριστική ανάπτυξη.

Η Σαντορίνη αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα τόσο της κυκλαδίτικης αρχιτεκτονικής όσο και της απότομης ανάπτυξης του τουρισμού την οποία βιώνει τα τελευταία χρόνια. Το γεγονός αυτό έχει καταστρεπτικές συνέπειες για το χαρακτήρα του οικισμού. Οδηγεί αναπότρεπτα στην αλλοίωση του φυσικού τοπίου με την επιθετική δόμηση εις βάρος του παραδοσιακού αμπελώνα που περιβάλλει τους οικισμούς οι οποίοι με τη σειρά τους χάνουν τον τοπικό χαρακτήρα τους και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Το Εμπορείο, εξαιτίας της θέσης του στην ενδοχώρα του νησιού και της αγροτικής φυσιογνωμίας του, καθυστέρησε να αναπτυχθεί τουριστικά. Το γεγονός αυτό συνέβαλε ώστε να διατηρήσει σε πολύ καλή κατάσταση τον παραδοσιακό χαρακτήρα του. Σήμερα μεγάλο κομμάτι των κτηρίων του παραδοσιακού οικισμού συντηρείται και επισκευάζεται από τους κατοίκους με κύριο γνώμονα την τουριστική εκμετάλλευση, αλλά με σεβασμό στα παραδοσιακά κτήρια. Η διατήρηση αυτή βέβαια γίνεται σημειακά και επαφίεται στην κρίση του κάθε ιδιοκτήτη χωρίς να υπάρχει ενιαίο σχέδιο για

την προστασία και την ανάπτυξη του ιδιαίτερου αυτού οικισμού.

Ακόμα, οι νέες επεκτάσεις του οικισμού γίνονται με έναν τελείως διαφορετικό χαρακτήρα, και ως προς τη μορφή των κτηρίων και ως προς τη σύνταξη τους στο χώρο. Η αλλαγή των ορίων και της δομής, είναι βέβαια κάτι αναπόφευκτο καθώς οι ανάγκες της σύγχρονης ζωής επιβάλλουν μεγαλύτερα κτήρια, με μεγαλύτερες αυλές και μεγαλύτερους δρόμους. Πρέπει όμως να τεθούν σαφείς περιορισμοί που να προστατεύουν τον οικισμό από την απειλή της περεταίρω μονομερούς ανάπτυξης του τουρισμού και της άκριτης οικοδόμησης του.

Συνοψίζοντας, οι κατευθύνσεις που πρέπει να δοθούν σχετικά με τη βιώσιμη διατήρηση και ανάπτυξη του Εμπορείου, είναι αναγκαίο να εστιάζουν στη προστασία του παραδοσιακού οικισμού και οι νέες επεκτάσεις του να βοηθούν στην ανάδειξη του μοναδικού χαρακτήρα του. Επιπρόσθετα, η ανάδειξη του πολιτιστικού περιβάλλοντος, των ιστορικών και παραδοσιακών μνημείων του οικισμού και τα προσδοκώμενα οφέλη, μπορούν να αποτελέσουν τα πιο ισχυρά κίνητρα τόσο της Πολιτείας και του Δήμου όσο και των κατοίκων – ιδιοκτητών παραδοσιακών κτισμάτων, ώστε να γίνει ένας σαφής σχεδιασμός του χώρου μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες.

Είναι περισσότερο από αναγκαία η όσμωση της τουριστικής ανάπτυξης με την ανάδειξη του παραδοσιακού οικισμού. Αυτό θα εξασφαλίσει την επιβίωση και των δύο όχι μόνο στον παραδοσιακό οικισμό του Εμπορείου αλλά και σε ολόκληρο το νησί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ



Βιβλιογραφία

Βιβλία

- Φιλιππίδης Δ., Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική: Σαντορίνη, Μέλισσα, Αθήνα 1988
- Νησιά του Αιγαίου : αρχιτεκτονική / επιμέλεια Δημήτρης Φιλιππίδης.
- Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο : η γενική αρχιτεκτονική διάρθρωση του και η τυπολογία της μέσα από αντιπροσωπευτικά σχέδια/ Κωνσταντίνος Σ. Παπαϊωάννου, Αικατ. Δημητσάντου - Κρεμέζη, Μαρία Φινέ
- Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997
- Δανέζης, Ι.Μ. (επιμ.), Σαντορίνη, Θήρα, Θηρασία, Ασπρονήσι, Ηφαίστεια, Αθήνα 2001, Εκδόσεις Αδάμ
- Κονταράτος, Αντώνης: ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ - πορεία στο χρόνο, Εκδόσεις «Ηλιότοπος», 2007,
- Barber R.L.N., Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1994, Χατζηναστασίου, Ο. (μτφρ.) •
- Κορρέ-Ζωγράφου Κ., Άνθρωποι και Παραδοσιακά Επαγγέλματα. Αιγαίο II, Αθήνα 2004
- Ντούμας Χ., Σαντορίνη. Οδηγός του Νησιού και των Αρχαιολογικών του Θησαυρών, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1999 •
- Μαρινάτος Σπ.: "The Volcanic Destruction on Minoan Crete", Antiquity 425:39, 1939
- Μαρινάτος Σπ.: "Θησαυροί της Θήρας", Έκδοση Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1972
- Μαρινάτος Σπ.: "Ανασκαφαί Θήρας VI (1972)", Αθήνα 1974
- Ζαχίλη Ίρις: "Οι Αρχές της Αιγαιακής Προϊστορίας: Οι Ανασκαφές στην Θήρα και την Θηρασία τον 19ο Αιώνα", Η Καθημερινή, Αθήνα 2006
- Μενδώνη Λ., Ντούμας Χ., Λαμπρινουδάκης Β., Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε., Το Αιγαίο και ο πολιτισμός του. Αρχαιολογικός Άτλας του Αιγαίου. Από την προϊστορία έως την ύστερη αρχαιότητα, Αθήνα 1998
- Παλυβού Κ., Ακρωτήρι Θήρας. Η οικοδομική Τέχνη, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής εταιρείας

Ακαδημαϊκές εργασίες

- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Μάθημα: "Αρχιτεκτονική ανάλυση παραδοσιακών κτηρίων και συνόλων", 5ο εξάμηνο, 2015-2016
- Α. Μεταλληνού, "Προς ένα θεσμικό πλαίσιο προστασίας παραδοσιακών οικισμών. Καταγραφή, αξιολόγηση και προτάσεις", Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2013 (διπλωματική εργασία)
- Μ.Ματθαίου, Κάναβα Συρίγου-παραδοσιακό οινοποιείο στο Μεγαλοχώρι της Σαντορίνης, τεκμηρίωση - επανάχρηση" Φεβρουάριος 2008, (διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία)

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

- <https://www.thira.gov.gr/el/>
- <https://nomosphysis.org.gr/7052/i-prostasia-ton-paradosiakon-oikismon-dioikitiki-praktiki-kai-nomologia-noembrios-2003/>
- <https://nomosphysis.org.gr/17509/perivallontiko-syntagma-kai-ste-sta-xronia-tis-krisis/?st=%CE%A3%CE%A4%CE%95%203024/2015#sdfootnote31sym>
- <http://www.santorini.gr/>
- <http://www2.egeonet.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmalD=6978#>
- <http://www.ypeka.gr>
- http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_bozineki.pdf

Πηγές Εικόνων

Εικόνα εξωφύλλου : Ιδία επεξεργασία

Εικόνες κεφαλαίων : Χριστόφορος Ασιμής , «Embossed Wall Santorini» και «Oia Santorini»

1. https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%AC%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%82_%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CE%BF%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8E%CE%BD_%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8E%CE%BD_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%B%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82
2. <http://www.μυκονοσ.com.gr/%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B1-%CE%BC%CF%85%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CF%85.html>
3. https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%BF%CE%BD%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%AC#/media/File:Monemvasia_Ansicht.jpg
4. https://www.grafida.net/images/cmsmodules/pages/371938_48991.jpg
5. https://3.bp.blogspot.com/-ZQY2dwr6blM/VynjqfuVHal/AAAAAAAAAR94/SrPt3pe_ukwMIWd8ayBhynpl5qXu1AyGQCLcB/s1600/%25CE%259A%25CE%259F%25CE%2599%25CE%25A4%25CE%2591.jpg
6. http://2.bp.blogspot.com/-vM4d6S4vfDk/UGbERnKF_hI/AAAAAAAAAEE/ABfR9nvl9Vk/s1600/Olympos-Karpathos-S.-Lambadaridis.jpg
7. https://st3.depositphotos.com/8296186/16707/i/1600/depositphotos_167078072-stock-photo-aerial-view-of-lindos.jpg
8. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/37/%CE%A5%CF%80%CF%8C%CF%83%CE%BA%CE%B1%CF%86%CE%BF_%CF%83%CF%80%CE%AF%CF%84%CE%B9.jpg
9. <http://www.pemptousia.gr/wp-content/uploads/2015/01/grebena2.jpg>
10. <http://corfuvoice.gr/wp-content/uploads/2017/08/corfu-palia-poli.jpg>
11. <http://atheo.gr/yliko/foto/Alexandreia/istoria/tourkokratia/images/22GIDAS2.jpg>
12. http://www.ecyclades.com/cyclades_files/14.jpg
13. <https://pbs.twimg.com/media/DJS60WeXUAATEBq.jpg>
14. http://www.aegeanislands.gr/files/items/1/1642/1_korthi_ano_mousionas_valy.jpg
15. <https://www.santoriniinfo.gr/santoriniphotogallery/iafotografies1/santorinioiaphotos6.jpg>
16. <https://i0.wp.com/villaghisi.gr/wp-content/uploads/2014/02/tinos19c.jpg>
17. https://img.syrostopday.gr/articles/original/dimarxeio_ermoupolis15.jpg
18. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/d/d7/Mykonos_Windmills_2.jpg/1200px-Mykonos_Windmills_2.jpg
19. https://www.autotriti.gr/touring/news/data/ekdromes/Pame-Mhlo---Kimwlo_144786_27987.asp
20. <https://kelliteacher.weebly.com/kappaupsilonkappalambdaalphadeltaiotakappaomicronsigma-piomicronlambdaiotauiotasigmamuomicronsigma.html>

21. <https://kelliteacher.weebly.com/kappaupsilonkappalambdaalphadeltaiotakappaomicronsigma-piomicronlambdaiotatauiotasigmamamuomicronsigma.html>
22. <http://www.naxos.gr/gr/naxos/axiotheata/kastra-kai-purgoi/article/?aid=232>
23. Ιδία επεξεργασία
24. <http://vindcharter.com/wp-content/uploads/2016/11/santorini4.jpg>
25. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/5e/Prehistoric_Site_of_Akrotiri%2C_Santorini_-_Greece.jpg/640px-Prehistoric_Site_of_Akrotiri%2C_Santorini_-_Greece.jpg
26. https://www.7reasons.net/akrotiri/05_akrotiri_westhouse_triangle_square.jpg
27. Ιδία επεξεργασία
28. Προσωπικό αρχείο
29. Προσωπικό αρχείο
30. Ιδία επεξεργασία
31. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997
32. <http://images.newsnowgr.com/15/151515/Arxaiologos-spyros-marinatos-diavazontas-pafsania--anakalypse-tis-plataies--1-315x236.jpg>
33. <https://www.ethnikosmaxitis.gr/wp-content/uploads/2017/08/%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CE%BF%CF%82.jpg>
34. https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcS9yWfGML9KrQEzO6Va8wfggyuvLcLGZMxF3iiL_O1Q3pHuxlK0EQ
35. https://cdn1.bbend.net/media/com_news/story/2013/01/01/266368/main/642e3c93088d9bc8436c26e5241e04d2.jpg
36. Ιστορικό αρχείο της EPT <http://www.ert.gr/arxeio-afterwmata/periodia-tou-prothypourgou-konstantinou-karamanli-sti-sismoplikti-santorini/>
37. Ιδία επεξεργασία
38. <https://www.google.gr/maps/@36.4612005,25.3795852,2118m/data=!3m1!1e3?hl=el>
39. <https://www.google.gr/maps/@36.411682,25.446283,1273m/data=!3m1!1e3?hl=el>
40. <https://www.google.gr/maps/@36.3835026,25.4495387,868m/data=!3m1!1e3?hl=el>
41. <https://www.google.gr/maps/@36.3758585,25.4771526,1799m/data=!3m1!1e3?hl=el>
42. http://www.kastra.eu/pics/oia_q.jpg
43. Δώρα Μονιούδη - Γαβαλά: "Σαντορίνη. Κοινωνία και Χώρος. 15ος - 20ος Αιώνας", Έκδοση του Ιδρύματος Λουκά και Ευάγγελου Μπελλώνια, 1997
44. <http://www.kastra.eu/pics/kalisti1.jpg>

45. <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRrWcRsAHjVlhi7ZChadUnEocTml3S5LOY7Whhpallzb1kHAA8e>
46. Προσωπικό αρχείο
47. Ιδία επεξεργασία
48. Ιδία επεξεργασία
49. Ιδία επεξεργασία
50. <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQJb0ilfWrThQDoP-XxEgtf6VTyzf9C1ga5N1U7y61DfZfA2lbwug>
51. <https://i.pinimg.com/originals/fd/e5/11/fde511490dd0c87dd95428b8a672133e.jpg>
52. Προσωπικό αρχείο
53. Προσωπικό αρχείο
54. Προσωπικό αρχείο
55. Προσωπικό αρχείο
56. Προσωπικό αρχείο
57. Προσωπικό αρχείο
58. Φιλιππίδης Δ., Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική: Σαντορίνη, Μέλισσα, Αθήνα 1988
59. Ιδία επεξεργασία
60. Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο : η γενική αρχιτεκτονική διάρθρωση του και η τυπολογία της μέσα από αντιπροσωπευτικά σχέδια/
Κωνσταντίνος Σ. Παπαϊωάννου, Αικατ. Δημητσάντου - Κρεμέζη, Μαρία Φινέ
61. Φιλιππίδης Δ., Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική: Σαντορίνη, Μέλισσα, Αθήνα 1988
62. Ιδία επεξεργασία
63. Προσωπικό αρχείο
64. Προσωπικό αρχείο
65. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Μάθημα: "Αρχιτεκτονική ανάλυση παραδοσιακών κτηρίων και συνόλων", 5ο
εξάμηνο, 2015-2016
66. Ιδία επεξεργασία
67. Προσωπικό αρχείο
68. Ιδία επεξεργασία
69. Προσωπικό αρχείο
70. Προσωπικό αρχείο
71. Προσωπικό αρχείο
72. <https://www.google.gr/maps/@36.3546073,25.4456491,318a,35y,358.1h,51.72t/data=!3m1!1e3?hl=el>
73. Προσωπικό αρχείο

74. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Μάθημα: "Αρχιτεκτονική ανάλυση παραδοσιακών κτηρίων και συνόλων", 5ο εξάμηνο, 2015-2016
75. Προσωπικό αρχείο
76. Προσωπικό αρχείο
77. Προσωπικό αρχείο
78. Προσωπικό αρχείο
79. Προσωπικό αρχείο
80. Προσωπικό αρχείο
81. Προσωπικό αρχείο
82. Προσωπικό αρχείο
83. Προσωπικό αρχείο
84. Προσωπικό αρχείο
85. Προσωπικό αρχείο
86. Προσωπικό αρχείο
87. Προσωπικό αρχείο
88. Προσωπικό αρχείο
89. Προσωπικό αρχείο
90. Προσωπικό αρχείο
91. Προσωπικό αρχείο
92. Προσωπικό αρχείο
93. Ιδία επεξεργασία
94. Προσωπικό αρχείο
95. Προσωπικό αρχείο
96. Προσωπικό αρχείο
97. Προσωπικό αρχείο
98. Προσωπικό αρχείο
99. Προσωπικό αρχείο

100. Προσωπικό αρχείο
101. Προσωπικό αρχείο
102. Ιδία επεξεργασία
103. Ιδία επεξεργασία
104. Ιδία επεξεργασία
105. Ιδία επεξεργασία
106. Ιδία επεξεργασία
107. Προσωπικό αρχείο
108. Προσωπικό αρχείο
109. Προσωπικό αρχείο
110. Προσωπικό αρχείο
111. Προσωπικό αρχείο
112. Προσωπικό αρχείο
113. Προσωπικό αρχείο
114. Προσωπικό αρχείο
115. <https://www.google.gr/maps/place/'Hotel+Perissa'+Santorini/>
116. Προσωπικό αρχείο
117. Φιλίππιδης Δ., Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική: Σαντορίνη, Μέλισσα, Αθήνα 1988
118. <https://t-ec.bstatic.com/images/hotel/max1024x768/517/51777580.jpg>
119. Προσωπικό αρχείο

Πηγές Χαρτών

Όλοι οι χάρτες είναι ιδίας επεξεργασίας.

